

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

ZNOVUNAVAZOVÁNÍ PARTNERSTVÍ
U ČESKÝCH SENIORŮ

Beata Šubínová

Vedoucí práce: Mgr. Eva Richterová, Ph.D.

Praha 2022

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Datum: 23.6.2022

Podpis:

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Evě Richterové, Ph.D., za odborné vedení, cenné rady a veškerý čas, který mi při psaní práce věnovala. Poděkovat bych chtěla také všem participantům, kteří mi svěřili velmi osobní informace a díky kterým jsem mohla svůj výzkum realizovat.

ABSTRAKT

Bakalářská práce se zabývá navazováním nových partnerských vztahů u českých seniorů. Za účelem získání maximálního vhledu do problematiky těchto vztahů byla použita kvalitativní metoda a data byla sesbírána pomocí kombinace narativních a polostrukturovaných rozhovorů. Výzkumu se účastnilo pět participantů, tři ženy a dva muži ve věku 65+, kteří po věku 60 let navázali nová partnerství. Data byla dále analyzována pomocí metody otevřeného kódování a výsledkem analýzy je teoretický model, ukazující, že jsou senioři možnosti navazovat nové vztahy i v pozdním věku otevření. Hlavní důvod pro navázání partnerství v pozdním věku představuje osamělost a touha po zmírnění sociální izolace, naopak jako důvod k nenavázání vztahu se projevila nezávislost single života či strach z negativní reakce okolí. Na základě výše zmíněných postupů docházím v práci k tomu, čím jsou tyto vztahy charakteristické, jaké faktory partnerské spokojenosti shledávají participanté za nejdůležitější ale i jak se odráží samotný proces stárnutí jedinců na jejich partnerství. Práce zároveň sleduje, jaké formy partnerského soužití senioři pro své nově navázané vztahy volí a jak jim tato forma vyhovuje – nejvíce oblíbené formy vztahu jsou LAT vztahy, označované jako oddělené soužití.

KLÍČOVÁ SLOVA

Proces stárnutí, partnerské vztahy, spokojenost ve vztahu, oddělené soužití

ABSTRACT

This bachelor thesis deals with the topic of repartnering of Czech older adults. In order to get a deep insight into the researched issue of these newly established relationships, the output of the research was a qualitative approach. For a data collection, I have decided to use a combination of narrative and semi structured interview designs. The research sample was made of 5 participants – 3 women and 2 men at the age of 65+, who entered a new romantic relationship after the age of 60. I have used an open coding system and the research results showed that the Czech older adults are open to the possibility of establishing a new relationship even in later life. The main reasons for repartnering in later age showed to be loneliness and the desire to ease social isolation, on the contrary, the reason for not establishing a relationship were the advantages of independence or the negative reactions of the participant's social environment. Based on the above-mentioned procedures, I'm presenting the characteristics of these relationships, what factors of partner satisfaction do the participants find the most important, but also the reflection of aging process in the newly established relationships. The thesis also focuses on the specific forms of partnership that these older adults choose in their relationships. The most popular form is LAT- living apart together relationship.

KEYWORDS

Aging process, partnerships, relationship satisfaction, LAT

OBSAH

ÚVOD	8
I. TEORETICKÉ ZAKOTVENÍ PRÁCE	10
1. STÁŘÍ A STÁRNUTÍ.....	10
1.1. Období stáří.....	10
1.1.1. Status senior.....	11
1.2. Proces stárnutí	12
1.2.1 Fyzické změny ve stáří	13
1.2.2 Psychické změny ve stáří.....	15
1.2.3 Sociální role a vztahy.....	17
2. NOVÁ PARTNERSTVÍ V POZDNÍM VĚKU	18
2.1. Vstup do nového partnerství	19
2.1.1. Teorie socio-emocionální selektivity.....	19
2.2. Očekávání a představy nového partnerství ve stáří.....	21
2.3. Partnerská spokojenost.....	23
2.3.1. Intimita a sexualita.....	24
2.3.2. Emoční blízkost a láska	25
2.3.3. Komunikace a řešení konfliktů	26
2.4. Formy partnerství v seniorském věku	27
2.4.1. Singles.....	27
2.4.2. Pozdní manželství	28
2.4.3. Kohabitace v seniorském věku	30
2.4.4. Living Apart Together – vymezení pojmu	31
2.4.5. LAT vztahy v pozdním věku	31
II. PRAKTICKÁ ČÁST	36
3. CÍLE VÝZKUMU A VÝZKUMNÉ OTÁZKY.....	36
4. METODOLOGIE VÝZKUMU.....	37

4.1.	Technika sběru dat	37
4.2.	Výběrová skupina.....	38
5.	ANALÝZA DAT.....	39
6.	VÝSLEDNÁ ANALÝZA DAT	40
6.1.	Participant první – paní Zuzana	40
6.2.	Participant druhý – pan Patrik.....	43
6.3.	Participant třetí – paní Irena	46
6.4.	Participant čtvrtý – pan Mirek.....	50
6.5.	Participant pátý – paní Alena	52
7.	PREZENTACE DAT	56
7.1.	Hlavní důvody vstupu do nového partnerství	56
7.2.	Očekávání a představy nového partnerství	59
7.3.	Partnerská spokojenost.....	60
7.4.	Vliv stárnutí partnerů na vztah.....	64
7.5.	Forma partnerství	66
8.	DISKUZE	69
8.1.	Porovnání výsledků s výzkumy uvedenými v teoretické části.....	69
8.2.	Limity a rizika práce	71
	ZÁVĚR	73
	POUŽITÁ LITERATURA	75

ÚVOD

Téma partnerských vztahů a problematika partnerského soužití nepopíratelně tvoří zásadní součást našeho života. Partnerství seniorů, a to konkrétně znovu navázané partnerství v pozdním věku, je však i nadále poměrně neprobádanou kapitolou. Mnoho studií, které by věrohodně popisovaly subjektivní prožívání lásky a partnerských vztahů konkrétně u českých seniorů není, partnerství seniorů jsou stále velmi opomíjená až ignorovaná a konkrétně v českém prostředí se této problematice dostává malé pozornosti. Kvantitativní studie zabývající se partnerstvím u seniorů sice existují, častokrát jsou však zaměřené na desítky let sezdané páry, a ne na nově utvářená partnerství. Právě proto si myslím, že jakýkoliv výzkum zabývající se tímto tématem může být přínosný, a právě z těchto důvodů vznikla má práce. Domnívám se, že vzhledem k trendu stárnutí obyvatelstva, dále prodlužující se délce života lidí a zvyšujícímu se počtu osob žijících bez partnera, může téma budování nových blízkých a intimních vztahů v pozdním věku nabývat na důležitosti.

Za účelem získání maximálního vhledu do problematiky partnerských vztahů v pozdním věku jsem pro svou práci zvolila kvalitativní strategii výzkumu. Ta mi nejlépe umožňuje detailně prozkoumat jedinečné zkušenosti účastníků. Hlavním cílem mé bakalářské práce je představit vztahy seniorů v České republice, kteří se v pozdním věku rozhodli znovu navázat partnerství. Svou pozornost tedy zaměřuji na subjektivní prožívání těchto nově navázaných partnerství, dále se zajímám o hlavní důvody vstupu do nového vztahu a o určitá očekávání a představy, které senioři před vytvořením partnerství měli. Jelikož se jedná o nově vzniklé vztahy v pozdním věku, do vztahů se promítá celoživotní zkušenost konkrétního jedince z předešlých manželství a partnerství. Zajímá mě tedy, jak se tato zkušenost propisovala právě do důvodů pro či proti navázání vztahu, a jak celý vztah a pohled na nového partnera ovlivňuje. Stáří je navíc obdobím velkých změn. Vzhledem k tomu, čím vším člověk v procesu stárnutí prochází, jsem se rozhodla hlouběji prozkoumat, jak se zvládání těchto změn promítá i do nového partnerství – jak se odráží právě na hlavních důvodech vstupu do partnerství a na partnerské spokojenosti, kterou se ve své práci pokouším blíže přiblížit. V rámci partnerské spokojenosti se věnuji zkoumání toho, čemu senioři ve svých nových partnerstvích přikládají největší důraz, čeho si na sobě partneři nejvíce cenní a co je podle nich pro funkční a harmonický vztah vitální.

Má bakalářská práce se tradičně skládá se ze dvou částí – z části teoretické a praktické. V teoretické části se nejprve věnuji zmiňovanému procesu stárnutí a všem změnám, které s sebou stáří přináší. Dále se již zabývám partnerskými vztahy navázanými ve stáří, v této hlavní kapitole představuji studie a výzkumy zaměřené na partnerskou spokojenost a hlavní důvody vstupu do nového partnerství. Specifickou část mé práce tvoří formy partnerství, které senioři pro své nově navázané vztahy volí. Největší pozornost věnuji formě odděleného soužití, tedy

LAT vztahům, které jsou nejčastěji voleným typem soužití právě v partnerstvích utvářených v pozdním věku (De Jong Gierveld, 2002; Levin a Trost, 1999; Karlsson a Borell, 2002). V praktické části práce představuji metodiku výzkumu, uvádím specifika výzkumného souboru a prezentuji data, která jsem na základě výzkumu získala. Vzhledem k fenomenologické podstatě výzkumu jsem se pro analýzu dat rozhodla využít IPA analýzu, zaměřující se na způsob, jakým jedinec vnímá a vysvětluje si různé události, situace a zkušenosti. Svou pozornost zaměřuji také na etiku výzkumu, která je dle mého názoru vzhledem k tématu práce a rozhovorů velice důležitá.

I. TEORETICKÉ ZAKOTVENÍ PRÁCE

1. STÁŘÍ A STÁRNUTÍ

Jak bude uvedeno níže, vymezení stáří není zcela jednotné a zahrnuje celou řadu aspektů. V této první části teoretického zakotvení mé práce se zaměřím na stručné vysvětlení toho, co si pod pojmem stáří můžeme představit a jak se tato životní fáze z pohledu různých autorů vymezuje. Stáří a proces stárnutí sebou přináší obrovské množství změn, které se na mnoha úrovních promítají do života jedince. Tyto změny neovlivňují pouze jedince samotného, ale projevují se i v rovině sociálních vazeb, tedy i partnerství. Jelikož je tématem mé práce právě zkoumání nově navázaných vztahů u českých seniorů, domnívám se, že je tedy na místě alespoň okrajové představení právě těchto změn, které se na formování nových partnerství odráží.

1.1. Období stáří

Podle Světové zdravotnické organizace (WHO) stáří začíná v 60 letech. Věkový interval 60-75 let je podle WHO označen jako rané stáří, interval 75-90 let jako pokročilý věk a vysokého věku (dlouhověkosti) se dožívají osoby 90 let a více (Říčan, 2004). Různí autoři a odborníci na periodizaci stáří se však příliš neshodují, jak ve vymezení počátku etapy stáří, tak ani na počtu jeho fází. Podle Haškovcové (2010) můžeme hovořit o stáří, jako o třetím věku, týkajícího se seniorů ve věkovém rozpětí 65 až 74 let. Jedná se o hranici, která se oproti předchozím generacím posunula výše, což je primárně zapříčiněno prodlužováním délky lidského života. Podle Hamiltona (1999) můžeme také stáří dělit na mladší stáří (od 65 let) a stáří pokročilé (od 75 let).

Oddělit přesně fázi dospělosti a stáří však není příliš snadné, jedná se o proces a následnost změn, které se stále prolínají. Určitým společností vnímaným mezníkem však může být odchod do penze, tedy rozmezí mezi 60 a 65 lety (Haškovcová, 2010). Stáří ze sociálního pohledu je etapa, která je spojena se změnou sociálního statutu daného jedince. Člověk odchází ze zaměstnání, omezuje sociální kontakty se svým okolím, věnuje péči a lásku rodině, popřípadě vnoučatům. Když jedinec dosáhne chronologického věku 62 let, dosáhne tak i sociálního věku pro odchod do důchodu. Je zřejmé, že chronologický a sociální věk přináší informace o stáří, které jsou především společensky definované. Stáří je však třeba vidět jako součást životního příběhu, který má svůj počátek při početí a konec při smrti. Nejobvyklejší věkovou hranicí tohoto období tedy stále zůstává věk 60-65 let (Ondrušová, 2011).

Jedním z nejznámějších vědců, který začlenil stáří do teorie psychického vývoje (Osm věků člověka) a přisoudil této etapě vývojový úkol – ego integrita proti zoufalství, je Erikson. Dosažení integrity je podle Eriksona podmíněno přijmutím svého života takového, jaký byl, jako něčeho, co muselo být a co nebylo možno nijak nahradit (Erikson, 2002). Lazarus (2006) říká, že hodnotu stáří zvyšuje nejen jeho vnímání v rámci celoživotního příběhu, ale také přiznání stáří kromě negativ i pozitiva. Lazarus tedy hovoří o některých aspektech stáří a zdůrazňuje pozitivní i negativní momenty. Jako negativní stránku stáří označuje vědomí vlastní smrti. Jedinec si její nezvratnou blízkost uvědomuje se zhoršujícím se zdravím, dále s úmrtím přátel a rodinných příslušníků. Další negativum stáří je spojeno se sociálním stárnutím. Patří sem například to, že jedinec odchází do důchodu a ztrácí tak jednu z příležitostí zastávat užitečnou funkci v životě. V opozici k negativům stojí pozitiva, která nabízí alternativní pohled. Starý člověk odchází do důchodu a má tak příležitost věnovat čas svým zálibám a rodině. Stáří Lazarus spojuje dále i s moudrostí. Ačkoli rozhodně neexistuje přímá linie mezi tím být starým a být moudrým, očekává se, že jedinec na základě životních zkušeností má předpoklady k dosažení moudrosti. Lazarus nastínil stáří se všemi svými krásami a obtížemi, stejně jako to funguje po celý život. Stáří je podle autora přirozenou součástí životního příběhu.

1.1.1. Status senior

Světová zdravotnická organizace za seniory považuje všechny jednotlivce ve věku nad 65 let. Ovšem jiné definice stáří pracují s věkem jedinců nad 60 let. Sami senioři většinou považují začátek stáří za relativní. Identitu seniora definuje mnoho znaků a pro různé kategorie lidí může senior znamenat odlišného člověka. Věk hraje mezi těmito znaky důležitou roli, jedná se však spíše o formální znak, který pomáhá úřednímu vymezení. Dalšími znaky mohou být zdravotní stav člověka, jednice, stav myslí, životní styl nebo sociální pole (Sak, Kolesárová, 2012). Právě z výzkumu Saka a Kolesárové vyplývá, že seniorem se v české populaci stává jedinec, který se nachází mezi 60. a 70. rokem života. Dále charakterizuje seniora podle české populace jeho ekonomický status, konkrétně tedy to, že pobírá důchod a nadále již nepracuje. Dalším znakem je role v rodině. Lidé spojují seniory s tím, že často zastávají roli prarodičů. Posledním významnější charakteristickým znakem seniora je podle autorů jeho zdravotní stav nebo zdravotní problémy. Podobným výzkumem se zabývala i Vidovičová (2008), která zjišťovala, jak lidé charakterizují starého člověka. „Na prvním místě se v tomto výzkumu umístil špatný zdravotní stav člověka, na druhém místě lidé uváděli nemožnost se o sebe postarat a až na třetím místě byl uváděn věk“ (Vidovičová, 2008, s. 104).

1.2 Proces stárnutí

Je poměrně těžké vymezit stáří oddělené od procesu stárnutí, protože právě proces stárnutí ke stáří vede. V psychologickém slovníku nalezneme definici, která vymezuje stárnutí jako „involuci, proces, který se projevuje změnami v průběhu času“ (Hartl, 2004, s. 561). Nejvýraznější a zároveň charakteristické znaky stárnutí jsou spojeny s fyzickými, sociálními a psychickými ztrátami či nedostatky, které s sebou proces stárnutí nese, podobně jako i vzrůstající blízkost ke smrti. Avšak jak podotýká Lazarus (2006, s. 12), „stáří je většinou spojeno s absolutním opozitem vývoje, ačkoli můžeme získat moudrost a dokonce získat nové důležité schopnosti a kreativní copingové strategie kompenzující ztráty“. Proto by stárnutí nemělo být vnímáno pouze jako proces ztráty a úpadku, ale měly by být zdůrazňovány i jeho kladné stránky.

Stárnutí tedy můžeme nahlížet jako proces, kde na jedné straně jedinec ztrácí, aby na druhé straně mohl něco získat. Říčan (2004) udává příklad, kdy v dětství jedinec musí ztratit část své fantazie, aby zvládal školní zátěž. Je zřejmé, že zisky a ztráty nejsou celý život v rovnováze. V dětství a mládí převyšují zisky nad ztrátami, ve stáří právě naopak ztráty převyšují nad zisky. To však neznamená, že by zisky úplně vymizely.

Na principu právě této myšlenky stojí SOC teorie¹, kterou vyvinuli manželé Baltesovi společně s dalšími kolegy v devadesátých letech 20. století. V teorii se snaží popsat obecný proces, jakým se lidé pokouší udržet harmonii ve svém životě, během procesu stárnutí (Baltes, 1997).

Model SOC tedy vychází ze třech regulačních mechanismů: selekce, optimalizace, kompenzace. Selekcce popisuje, jakým způsobem si jedinec volí své cíle, při odhadu vlastních schopností a možností. Optimalizace pomáhá jedinci dosáhnout vytyčených cílů. Je to hledání nejlepších vnitřních nebo vnějších zdrojů, s jejich pomocí se dá dosáhnout nejlepšího výsledku ve vybraných aktivitách či cílech. V rámci procesu optimalizace bere jedinec v potaz své vědomosti, dovednosti, zkušenosti a také sociální prostředí, ve kterém se momentálně nachází. Kompenzace se využívá zejména tehdy, pokud již není možno využít dříve užívané postupy, například kvůli sníženým schopnostem. Díky kompenzaci může jedinec cíl pozměnit, případně využít jiných alternativních možností. Kompenzace je tedy vyrovnání úbytku některých kompetencí jinými, které zůstaly. Stárnoucí člověk podle této teorie volí právě ty činnosti (selekce), které ho zajímají a je schopen je zvládnout, na ty dále zaměří svou pozornost (optimalizace) a pokud mu chybí určité kompetence pro dosažení

¹ Selective optimization with compensation theory

vytyčeného cíle, hledá ekvivalenty, které by ho dovedli ke stejnému cíli (kompenzace) (Baltes, 1997). SOC model zároveň vysvětluje, jak se lidé přizpůsobují změnám spojeným vývojem. Jedinec ve stáří hledá ve svém okolí možnosti sociálních kontaktu a volí například vnučata (selekce). S vnučaty se snaží udržovat častý kontakt, jezdí s nimi na různé výlety, setkávají se (optimalizace). Ubývající kontakty v práci tak nahrazuje kontaktem s vnučaty (kompenzace).

Dále proces stárnutí více přiblížím pomocí bio-psycho-sociálních charakteristik, právě kvůli tomu, že jedince vnímáme jako celistvou bytost, která se vyvíjí na bio-psycho-sociální úrovni. Každou charakteristiku níže popisuji samostatně, jednotlivé úrovně jsou však navzájem úzce propojeny.

1.2.1 Fyzické změny ve stáří

Jak již bylo výše zmíněno, věk je sice považován za nejběžnější měřítko stáří, není to však jediný určující ukazatel stárnutí, neboť tento proces probíhá ve více rovinách. Vágnerová (2007) toto zdůvodňuje především tím, že stárnutí bývá individuálně variabilní z hlediska času, rozsahu i závažnosti projevů. Jednou, ne však jedinou z příčin těchto interindividuálních rozdílů jsou genetické dispozice. Tempo stárnutí ovlivňují i různé vnější faktory, na kterých závisí, do jaké míry se člověk přiblíží předpokládané maximální délce života. V celkovém procesu stárnutí tedy závisí na interakci dědičných předpokladů a důsledků různých vlivů prostředí, které se v organismu stárnoucího člověka postupně nahromadily.

Biologické stárnutí se projevuje změnami uvnitř i vně organismu. Hamilton (1999) uvádí, že u většiny tělesných soustav dochází k úbytku funkcí již ve fázi rané dospělosti, tedy kolem 30. roku života, tyto změny však běžně nezaznamenáme dříve než do 60. roku. UVědomění si těchto změn je zpravidla spojeno s reakcí na nějakou vzniklou zátěž.

V průběhu stárnutí dochází k proměnám tělesné tkáně, projevujícím se hlavně na pokožce a svalech, které ztrácí svou elasticitu. Objevují se první typické znaky stáří, jako jsou vrásky, šedivé vlasy, ukládání tuku, změna pigmentace kůže a celkových proporcí těla. Zhoršení se týká i orgánových soustav – vylučovací soustava zpomaluje svou činnost a ztrácí výkonnost, trávicí soustava je méně zdatná při vstřebávání živin, dochází také k úbytku svalové hmoty a síly svalů, dýchací soustava přijímá méně kyslíku a výkon oběhové soustavy je omezen sníženou funkcí srdce a periferních cév, které rozvádějí krev po celém těle (Hamilton, 1999). Dochází také k doprovodné bolesti kloubů, horšímu hojení ran, svalové atrofii, zvyšujícímu se krevnímu tlaku a celkovému zpomalení organismu. Tyto projevy mohou způsobit sexuální obtíže, navíc srdeční poruchy a léky na vysoký krevní tlak

zvyšují poruchy dosažení erekce. Svalová atrofie může způsobit ztrátu pružnosti pochvy a celkově všechny bolesti a nemoci mohou způsobit ztrátu zájmu o sex. S přibývajícím věkem se zhoršují také základní smyslové funkce – zrak a sluch. Mění se akomodační schopnosti oka i kvalita sluchového vnímání, proto starý člověk přestává dobře slyšet například vysoké tóny. Klesá ale i pohybová koordinace a zpomaluje se rychlost a pohotovost všech reakcí (Vágnerová, 2007).

Proces stárnutí mění nejen různé biologické funkce, ale i vzhled staršího člověka, čímž může ovlivňovat jeho sociální status. „Okolí začne daného jedince v důsledku této změny vnímat jako starce a podle toho se k němu začnou chovat. Zevnějšek staršího člověka může signalizovat, jaký je jeho celkový, somatický i psychický stav“ (Vágnerová, 2007, s. 315).

Všechny tyto tělesné změny postupně vedou k tomu, že se lidské tělo stává náchylnější k různým nemocem. Podle Haškovcové (1990) přibývá lidí, kteří jsou v seniorském věku omezováni srdečními chorobami, chronickým zánětem kloubů, vysokým krevním tlakem či nemocemi páteře a nohou. Na základě těchto okolností si starý člověk často uvědomuje svoji zranitelnost, což se stále více začíná promítat i do jeho psychiky

V období po 75. roce života, které také Vágnerová označuje jako „pravé stáří“ není pro kvalitu života starého člověka rozhodující samotná přítomnost nějaké nemoci, ale spíše stupeň funkčního postižení, které z ní vyplývá. Zdraví v tomto věku není již chápáno jako neexistence nemoci, spíše se hledí na **zachování soběstačnosti** a přijatelného pocitu pohody. Významným ukazatelem zhoršení celkového zdravotního stavu seniorů v tomto věku je právě kumulace postižení různých funkcí, snižující jejich celkovou soběstačnost. „Snižování soběstačnosti může vést až k bezmocnosti a závislosti na pomoci jiných lidí, či k nutnosti umístění do instituce“ (Vágnerová, 2007, s. 403). Soběstačnost velmi úzce závisí na typu a závažnosti onemocnění daného seniora. Kardiovaskulární choroby mohou být spojeny s různými funkčními problémy – výrazným omezením fyzické výkonnosti, ale i s psychickými problémy, které z nich často vyplývají. Může se jednat o kolísání emočního ladění, úzkostnost, unavitelnost, nevykonnost a zvýšenou citlivost k zátěžím. Ve stáří jsou velmi častá onemocnění pohybového ústrojí, jejichž důsledkem je omezení lokomoce (schopnosti a dovednosti pohybu) a s tím potažmo související sociální izolace a výše zmiňované snížení soběstačnosti. Hůře pohybliví senioři mají velmi často obavy z pádu, z nezvládnutí situace v běžném denním procesu, např. v dopravním prostředku či v obchodě. Tato narůstající úzkost a napětí nakonec dost často vede k rezignaci na samotný pohyb a k setrvání ve svém obydlí. Tímto způsobem se dále omezuje četnost a variabilita podnětů a kontaktů s okolím.

1.2.2 Psychické změny ve stáří

Podle Vágnerové (2007) se v období stáří různým způsobem mění fyzické, ale i psychické funkce. Některé změny mohou být podmíněny čistě biologicky, jiné důsledkem psychosociálních vlivů, mnohdy jde však o výsledek interakce obou faktorů. Doba, kdy se změny začnou projevovat, jejich dynamika i způsob, jakým se projevují a jakým na ně senioři reagují, jsou stejně jako u změn fyzických velmi individuálně rozdílné. Biologicky podmíněné změny jsou zapříčiněny různými strukturálními i funkčními proměnami mozku a mohou být dvojího charakteru: změny, které jsou pouhým projevem stárnutí, jako je například celková pomalost, a poté změny vyvolané nějakým chorobným procesem, tudíž změny, které nelze přisuzovat pouze procesu stárnutí. Ke změnám psychických funkcí ve stáří mohou ale také přispívat očekávání a postoje společnosti, které tlačí seniory do určitého modelu chování a pasivity, což posléze vede ke stagnaci a úpadku kompetencí. Ve stáří se projevují také **změny na kognitivní úrovni**, s postupujícím věkem se tak mění schopnosti, mezi které patří vnímání, paměť a inteligence, které mohou vést k omezení sociálního kontaktu seniorů. Změny dané stárnutím se zpravidla projevují především ve funkcích, které slouží k zaznamenávání, ukládání a využívání informací. Ve stáří se také objevují potíže se zapamatováním a následně vybavením si nových informací, zhoršuje se krátkodobá paměť, ale naopak dlouhodobá paměť může zůstat neměnná. Informace, které jsou staré a dobře zažité, se i ve stáří nadále vybavují dobře.

Staří lidé vykazují pokles výkonu v běžných inteligenčních testech. Je to spojeno s úbytkem fluidní inteligence, která představuje schopnost zpracovávat nové informace, schopnost učit se a také rychlost výkonu. Na rozdíl od fluidní, krystalická inteligence stoupá od 25 let až do stáří. Krystalická inteligence je výslednicí celoživotního procesu učení, získaných znalostí a zafixovaných strategií uvažování (Hamilton, 1999).

Kognitivní resilience se projevuje odoláváním jednotlivým změnám a jejich následnému zvládnutí. Úbytek schopností stimuluje rozvoj adaptivních strategií, které mohou úbytek alespoň částečně kompenzovat. Kognitivní resilienci pozitivně ovlivňuje profil osobnosti, ve kterém dominují vlastnosti jako houževnatost, svědomitost, flexibilita nebo otevřenost novým zkušenostem, a naopak pasivita, rigidita a uzavřenost resilienci redukuje. Preference určitých kompenzačních strategií je relativně stabilní, právě díky tomu, že vyplývá z osobnostních vlastností a individuálně charakteristických schopností jedince (Vágnerová, 2007). Starší lidé užívají vesměs tři hlavních způsobů vyrovnávání se s úbytkem kognitivních kompetencí (více viz. výše v kapitole „Stárnutí“ – SOC teorie).

Další kategorií jsou **změny oblasti emočního vnímání**. Mezi staršími lidmi se objevují významné interindividuální rozdíly, projevující se ve kvalitě, intenzitě a flexibilitě emocí. Stárnutí tedy nemá na emoční ladění obecně platný vliv. V období stáří člověk méně bezprostředně prožívá emoce, jejich intenzita a potažmo kvalita ovšem klesá. Jedinec se pro věc nenadchne tak snadno a po 60. roce života dochází k pomalému poklesu četnosti pozitivních, a nárůstu negativních emocí. Negativní emoce sice mohou být silnější, ale jejich přetrvání se mnohdy spíše snižuje (Carstensen a kol., 1999).

Starší lidé mívají vyšší sklon k úzkostem a depresím a bývají více emočně ovlivnitelní. Pokles intenzity a nárůst stability emocí se v lepším případě bude projevovat klidnou vyrovnaností. S případným nárůstem rigidity může však vést až ke lhostejnosti a apatii (Hamilton, 1999). Starší lidé navíc preferují určité strategie emoční regulace, primárně kladou důraz na prevenci, tedy vyhýbání se problémům. S tímto souvisí sklon k redukci očekávání a snížení ambicí, které by mohly narušovat klid a pohodu daného seniora, proto dochází k rezignaci. Starší lidé často neprožívají svá přání a potřeby tak intenzivně, jako dříve, a právě v rámci snahy o udržení vyrovnané emoční bilance se jich dovedou vzdát. Již v období raného stáří, které Vágnerová (2007, s. 342) přiřazuje lidem ve věku od 60 do 75 let, dochází k emoční resilienci, tedy k „odolnosti a schopnosti pružné a pohotové adaptace na stresující situace“. K jejímu udržení mohou přispívat tři faktory: pozitivní osobnostní vlastnosti jedince, soukromá sociální síť, která je schopna mu poskytnout potřebnou oporu a pomoc, a společnost, primárně s jejím systémem zdravotní péče. Velmi důležité jsou různé alternativy opory, které přispívají k pocitu přijatelnosti vlastního života. Nestačí však pouhá existence této opory, svou roli zde hraje i schopnost seniora si o pomoc požádat a přijmout ji. Někteří senioři chápou vědomí potřeby pomoci jako signál vlastního úpadku a selhání. Pocit plné soběstačnosti je pro ně zásadní, starší lidé navíc mohou velmi snadno podléhat pocitům marnosti a bezmocnosti, apatie a rezignace nejsou výjimečnými reakcemi na nově vzniklé problémy

Často se popisují i **změny v osobním nastavení** jedinců. Známým, obecně uznávaným rysem stáří je špatné snášení změny. Starší člověk má rád svůj pořádek, a to v čase i prostoru. Čím je člověk starší, tím větším potenciálním traumatem se pro něj stává stěhování nebo jiná větší životní změna. Právě kvůli poklesu schopnosti psychické adaptability je pro staré lidi obtížné zvykat si na nové věci a učit se novému, naopak preferují pravidelnost a stálost. Pro většinu starých lidí je důležitý jejich životní partner, který je právě důkazem neměnnosti a jistoty (Říčan, 2004). Ve stáří se také zvětšuje tendence k dogmatismu, k rigiditě přístupu k problému i jejich řešení, a k odmítání nových a neověřených způsobů zvažování. Rigidita

má však i svou pozitivní stránku – zvyšuje se stabilita názorů a postojů starších lidí. Starší lidé dávají také přednost rutině a stereotypu. „Nechuť ke všemu novému je dána větší náročností zpracování informací a porozumění kontextu, starší člověk je hůře chápe, obtížněji se v nich orientuje, a proto se všemu novému také hůře přizpůsobuje“ (Vágnerová, 2007, s. 329).

1.2.3 Sociální role a vztahy

Sociální stárnutí je spojeno se změnou většinou projevující se pozbyváním sociálních rolí ve společnosti. Jedinec v mnoha případech opouští své zaměstnání, ve kterém strávil většinu svého života, a dochází tak k omezování společenských kontaktů. Získává však novou sociální roli – roli důchodce. Starší lidé jsou po odchodu do důchodu mnohem více izolováni a jejich život probíhá převážně v soukromí. V průběhu stáří tak dochází k proměně či redukci různých sociálních dovedností, které lze v krajních případech pozdního stáří chápat jako proces desocializace.

Vágnerová (2007) blíže popisuje život starších lidí, který se odehrává v určitém teritoriu. Osobně nejvýznamnějším je skoro vždy teritorium vlastního bytu (domova), které představuje soukromí, bezpečí a určitou formu jistoty. V kontrastu s vlastním domovem působí teritorium instituce, ať se již jedná o nemocnici nebo domov důchodců, jako zpravidla neosobní, nesoukromé a řídicí se pravidly, které si senior sám nestanovuje. Díky umístění zejména starších seniorů do určitých institucí se může navíc projevit také obava z rozplynutí a ztráty vlastní identity v rámci anonymizace.

Identitu seniorů naplňují především role vztažené k rodině, které mívají značnou subjektivní hodnotu, ku příkladu sociálně podmíněná role rodiče a prarodiče. Změny mnoha dalších rolí jsou podmíněny biologicky – zcela běžnou ztrátou ve stáří je úmrtí partnera, které člověku vnutí roli vdovy/ vdovce. Říčan (2014) uvádí, že vyrovnat se s ovdověním bývá často velmi náročné. Znamená to tvořivě přeorganizovat svůj život, upnout se k hodnotným cílům, nepropadat pocitům méněcennosti. Naučit se tak skromněji hospodařit. „Naopak, byl-li partner břemenem pro svou invaliditu, nesnášenlivost nebo jiné povahové vady, demenci atd., může být ovdovění úlevou“ (Říčan, 2014, s. 353). Negativní variantou je taktéž role nemocného či zdravotně postiženého starého člověka, která je často zatěžující i svými společenskými důsledky. S přibývajícím věkem se často zvyšuje závislost starých lidí na ostatních členech rodiny, v této fázi se může u seniorů vyskytovat konflikt mezi potřebou citové jistoty a potřebou nezatěžovat členy rodiny svou nemohoucností. Právě v takových případech se senioři obracejí na profesionální pomoc, kterou daná společnost nabízí.

Výše zmiňovanou roli rodiče a prarodiče blíže přibližuje Říčan (2014), který ve své knize píše, že důchod seniorům dává skvělou příležitost trávit více času se svými nejbližšími. Jak lidé stárnou, více si váží přátelství, která jim zůstala z mládí nebo která navázali v průběhu života. Někdy se stává, že až ve starším věku se sblíží sourozenci, kteří na sebe celý život neměli čas. Někteří senioři mohou čas, který konečně díky opuštění práce mají, naplňovat například studiem, ať již z čistého zájmu, pro radost z poznání, nebo i z potřeby dokázat si, „že na to ještě stačí“.

Jak vyplývá z kapitol výše, stáří a proces stárnutí jsou obdobím velkých změn, ať již fyzických, tak psychických, vždy však záleží na tom, jak budeme na tyto změny nahlížet. Zakončím tedy tuto kapitolu slovy Jiřiny Šiklové, která ve své knize „Deník staré paní“ (2003) píše:

Vlastně stáří není špatná fáze života! To jen mladí si myslí, že je zlé, protože jsme vráscití, ohnutí, chodíme pomalu a vůbec, podle jejich názoru už nejsme hezcí. Stáří je období, kdy ještě hodně můžeme, ale málo musíme. Proč bych já, již tak stará, měla mít například strach z neúspěchu? (Šiklová, 2003, s.100)

2. NOVÁ PARTNERSTVÍ V POZDNÍM VĚKU

Vzhledem k trendu stárnutí obyvatelstva, prodlužující se délce života a zvyšujícímu se počtu osob žijících bez partnera, může téma budování nových blízkých a intimních vztahů v pozdním věku nabývat na důležitosti (Škařupová a kol., 2018). V této kapitole přibližuji hlavní důvody vstupu do nového partnerství v pozdním věku, dále se zde zabývám i očekáváním a představami seniorů – tedy tím, jak si starší lidé představují, že bude jejich nově navázané partnerství vypadat. Uvádím zde také několik studií, zabývajících se partnerskou spokojeností a podrobněji popisují některé hlavní pilíře spokojenosti v partnerství, vyplývající z těchto studií. Poslední obsáhlejší kapitola je věnována jednotlivým formám partnerství starších lidí s důrazem na vztahy „LAT – living apart together“. Jednotlivým formám partnerství se ve své práci věnuji právě z toho důvodu, neboť forma soužití, kterou partneri pro svůj vztah volí, často velmi ovlivňuje samotnou podobu partnerství. LAT vztahy, do češtiny překládané jako „oddělené soužití“, jsou dle mnoha níže uvedených studií nejčastější volenou formou partnerského soužití právě u lidí v pozdním věku, právě z toho důvodu se jejich podstatou zabývám více.

2.1. Vstup do nového partnerství

Mnoho starších lidí po novém partnerství, či dokonce společném soužití, netouží a postoj k navázání nového vztahu bývá často odmítavý. Nejčastěji zejména starší ženy si chtějí zachovat svou nezávislost a nerady by se znovu vystavily například zátěži péče o partnera, pokud by onemocněl. „Oproti tomu, starší muži uzavírají manželství přibližně osmkrát častěji nežli ženy“ (Vágnerová, 2007, s. 382). Děje se tomu často právě kvůli tomu, že ve stáří bývají muži na partnerce závislejší nežli dříve, a sňatkem tak chtějí získat nové zázemí, včetně opory a péče partnerky (Seifert a kol., 1997).

U ovdovělých jedinců vyplývá odmítání nového partnerství nejčastěji z přetrvávání nezpracovaného traumatu smrti dlouholetého partnera, zejména bylo toto manželství uspokojující. Vágnerová (2007) uvádí, že ovdovělí lidé mnohdy chápou navazování nového vztahu jako zradu a pouhá představa takového jednání je následně doprovázena pocity viny. Tito jednotlivci se necítí schopni jakýchkoliv důvěrností s jiným člověkem a navázání nového vztahu může bránit i idealizace zemřelého partnera. Jedná se o tzv. „vdovský, respektive vdovecký syndrom“, kdy nejsou ovdovělí jedinci ochotni svůj život změnit, přestože se cítí velmi osaměle, mají obavy z budoucnosti a často se ztrátou partnera ztrácí i smysl života.

Očekávání mužů a žen se mohou, ale nemusí lišit. Pokud se však zaměříme konkrétně na hlavní motivy pro navázání nového partnerského vztahu ve stáří, mohou se motivy vstupu do partnerství od předchozích fází života lišit v hierarchizaci a mohou vznikat i motivy zcela nové, výlučně spojené se starším věkem partnerů. Mezi hlavní tedy patří strach ze samoty, potřeba opory, sdílení různých životních problémů a někdy i potřeba intimních prožitků, které by potvrzovaly hodnotu staršího člověka a zbavovaly ho pocitů úzkosti (Vágnerová, 2007). Kontakt s novým partnerem často také má pozitivní stimulační účinky – starší člověk je tedy motivován k péči o svůj zevnějšek nebo například k různým aktivitám, které by sám nikdy nerealizoval.

2.1.1. Teorie socio-emocionální selektivity

V rámci výzkumného paradigmatu celoživotního vývoje rozpracovala profesorka Stanfordovy univerzity oboru psychologie Laura Carstensenová (1992) specifickou teorii socio – emocionální selektivity. Teorie se zaměřuje na to, jak rozdíly ve vnímání času ovlivňují motivaci v oblasti sociálních cílů. Teorie predikuje motivační změny, které jsou závislé na věku jedince, respektive na jeho vnímání času jako neomezeného nebo do budoucna limitovaného. Hlavním předpokladem teorie je, že volba sociálních cílů a

sociálního chování se však odvíjí nejen přímo od věku, ale také od sociálních, psychologických a kognitivních podmínek, které v daném čase vědomě registrujeme. Tyto podmínky určují, zda se více zaměříme na budování či udržování vztahů, které nám přinášejí emoční oporu, potvrzení dosavadního sebepojetí nebo informační hodnotu, přičemž nám informace napomáhají se ve světě lépe orientovat. Potřeba informací či budování sebepojetí vede k rozšiřování stávajících sociálních kruhů, zatímco potřeba emoční podpory akcentuje spíše vyhledávání blízkých a již známých osob.

Teorie vychází z několika dalších předpokladů (Carstensen, 1992). Prvním z nich je fakt, že člověk je predisponován k sociální interakci, konkrétně k zájmu o své sociální okolí a k sociálním vazbám. Za druhé vychází z toho, že chování jedince odpovídá jeho stanoveným cílům. Za třetí teorie předpokládá, že stanovení si cíle, kterého chceme svým chováním dosáhnout, vždy předchází našemu jednání samotnému. Sociální cíle mohou být obecně zařazeny do dvou kategorií, a to získávání znalostí a emoční regulace (Carstensen a kol., 1999). Vyhledávání velkého množství kontaktů je motivováno především hledáním nových informací (např. již zmiňované získávání znalostí o fungování okolního světa, dále předávání jazyka a hodnot). Kontakty motivované emocionální regulací zahrnují touhu najít smysl života, emocionální intimitu či pocit sociálního ukotvení. Rozdělení na dvě kategorie neznamena, že ostatní cíle jsou bez emocí, naopak každý cíl (cíleně řízené chování) obsahuje emoční složku. Teorie socio-emocionální selektivity se však zabývá cíli, které jsou primárně zaměřené na získávání informací a emoční regulaci.

Hlavní rozdíl mezi mladými a starými není orientace na minulost, ale na přítomnost (Carstensen a kol., 1999). Mladší lidé jsou orientovaní hlavně na budoucnost, zajímají se více o rozšíření svých obzorů a navázání nových vztahů. Starší jedinci pak spíše na přítomnost, usilují o dosažení pozitivních emocí, prohloubení stávajících vztahů a okamžité emoční uspokojení. Teorie socio – emocionální selektivity proto navrhuje, že tyto tendence ve vnímání času vedou k vývojovým rozdílům ve výskytu cílů vztahujících se k získávání znalostí a emocionálnímu prožívání. Dva druhy cílů spolu mohou v daný okamžik dokonce i soupeřit. Jedinec musí zvážit relativní prioritu daného konkrétního cíle, tedy zda je pro něj důležitější zisk nových informací nebo emoční regulace (Carstensen a kol., 1999). Teorie vychází z hypotézy, že hodnocení času hraje zásadní roli v rozhodování o tom, který z cílů bude sledován a jaké bude další chování jedince. Lidé navíc balancují své časové perspektivy, konkrétně krátkodobé versus dlouhodobé časové perspektivy. Podle časového hlediska se poté rozhodují k sledování cíle, který je pro ně výhodnější. Perspektiva vzdálené budoucnosti je spjata převážně s cíli zaměřenými na zisk informací. Člověk se zaměřuje

hlavně na to, aby byl připraven na budoucnost. Když ovšem jedinec vnímá čas jako limitovaný, přechází od potřeby získávat nové znalosti (které jsou spojeny s představou nelimitovaného času) k naplnění potřeby, která je uspokojitelná v přítomnosti. V oblasti emoční regulace jsou lidé ve výběru sociálních kontaktů mnohem selektivnější.

Právě vědomí blížícího se konce života činí jedince bez ohledu na věk vybíravým v tom smyslu, že bude více stát o blízké osoby, coby poskytovatele emoční podpory. Teorie tedy tvrdí, že s postupným zmenšováním se časových horizontů, jak je tomu obvykle s věkem, se lidé stávají stále více selektivními a investují více zdrojů do emocionálně smysluplných cílů a činností. Rozvod či ovdovění obvykle představují ztrátu osoby, jež je významným zdrojem emoční opory. Na tuto životní situaci lze reagovat různými způsoby, mimo jiné touhou si najít nového partnera.

2.2. Očekávání a představy nového partnerství ve stáří

Partnerský vztah stárnoucích lidí je ovlivňován různými vývojově podmíněnými změnami. Dochází k proměně chápání intimity a generativity, zdravotního stavu, osobnosti a podobně. Mění se také postoj k partnerovi i ke vztahu samotnému. Partneři jsou jednoznačně svobodnější, nemusí se již zabývat výchovou dětí, díky odchodu do důchodu mají více volného času a již nejsou tak vázaní. Starší člověk si v dlouholetém partnerství svého partnera již tolik neidealizuje, ale akceptuje jej a smíruje se s ním, postoj k partnerovi bývá často tolerantnější, shovívavější a již méně náročný nežli dříve.

U nově navázaných partnerstvích v pozdním věku je tomu však trochu jinak nežli u dlouholetých partnerství. Senioři za sebou mají častokrát mnoho zkušeností z předešlých partnerství či dlouholeté samoty a ke změně tak dochází také v očekávání od partnera. Ta se dají shrnout do 3 bodů: Prvotně by měl partner představovat jistotu sociálního kontaktu, který je vždy k dispozici a zaručuje tak, že člověk ve stáří nezůstane sám. Za druhé by měl být zároveň oporou při sdílení životních zátěží. Lze od něj tedy očekávat solidaritu a pomoc. A za třetí představuje partner součást vlastního života a lze s ním tedy sdílet i stárnutí samotné. Starší partneři již nevyžadují tolik společné aktivity a neustálého potvrzování vzájemného vztahu, hlavním účelem partnerství je reálná podpora (Vágnerová, 2007).

Jedna z novějších, a dokonce českých studií, a to konkrétně studie Ševčíkové, Liché a Škařupové z roku 2018, se kvalitativně zabývá problematikou navazování vážných vztahů v pozdním věku. Cílem studie bylo popsat, jaké mají starší heterosexuálně orientovaní lidé představy, očekávání a obavy o nově navázaném vážném vztahu a jaká specifika tyto vztahy vykazují. Studie poukázala na specifické představy o vážném vztahu, spočívající v touze po

poměru s co nejmenšími závazky. Představy o vážném vztahu značně oscilovaly mezi společným žitím a poměrem s oddělenými domácnostmi (De Jong Gierveld, 2002; Levin, Trost, 1999). Zdrženlivost vůči závazkům, které z vážného vztahu mohou vyplývat, se promítala i do preferovaných charakteristik partnera či partnerky. Z výsledků bylo patrné, že během života nashromážděné zkušenosti z předchozích partnerských vztahů nebo zkušenosti s dlouholetou samotou (po rozvodu, odloučení či úmrtí partnera) činily konkrétní participanty překvapivě mnohem kritičtější vůči dalším potenciálním partnerům. Sami participanti vyjadřovali obavu z vlastního nízkého levelu tolerance vůči projevům a chování potenciálních partnerů. Jednotlivci často akcentovali svou potřebu uchovat si určitou svobodu v rozhodování a udržet si autonomii a nezávislost, což se logicky promítalo do preferované podoby soužití. Obdobně lze preferenci vztahu s odděleným soužitím do značné míry chápat jako reakci na životní zkušenosti, které starším jednotlivcům znesnadňují vzdávání se některých návyků a zvyků stejně tak jako společnému vytvoření nové domácnosti. V případě starších lidí zde může sehrát roli i uvědomění si, že partneři v pozdním věku už nemají tolik toho, co by mohli do rodícího se vztahu investovat, čímž se omezuje repertoár možností, kterým by si mohli u protějšku vyjednat toleranci vůči svým nedostatkům. Rovněž z pohledu teorie socio-emocionální selektivity (Carstensen, 1992) může tak preferovaný vztah s co nejmenšími závazky nabízet jakési řešení pro zvládnutí několika protichůdných psychických okolností, které se týkají (1) potřeby uchovat si vazbu na citově významné prostředí včetně lidí, (2) snižující se ochoty stárnoucích lidí snášet odlišnosti druhých či případné konfliktní oblasti v partnerském vztahu, (3) přetrvávající touhy najít si takového partnera, který by byl pro ně oporou, a současně (4) možným požadavkem tvořit oporu novému partnerovi s neznámou, ale již očekávatelně kratší délkou života.

Mimo jiné je z výsledků výše zmiňované studie (Škařupová a kol., 2018) patrné, že touhu po vážném vztahu doprovázela obava z možných či nepředvídatelných závazků, vyplývajících mimo jiné i ze stárnutí samotného, respektive představ o stárnutí. Této obavě byly dále podřízeny další aspekty seznamování, jako například preference vztahu s dočasně oddělenými domácnostmi či vztahu s odděleným soužitím. V souvislosti s tímto tématem ze studie také vyplývá to, že může být preference odděleného soužití také reakcí na strach, zdali nově navázaný vztah vůbec vydrží. I přes jistá omezení studie, primárně souvisejícími s menším počtem participantů, je z výsledků studie patrné, že touhu po vážném vztahu u většiny participantů doprovázela obava z možných či nepředvídatelných závazků vyplývajících mimo jiné i ze samotného procesu stárnutí, respektive představ o něm.

Vágnerová (2007) uvádí, že zcela nově vytvořená partnerství v pozdním věku mívají často jinou kvalitu, než měla dříve. Jsou zde ve větší míře respektovány potřeby partnera a vztahy k původní rodině (k dětem a vnoučatům). Takováto partnerství mají rozmanitou formu, přičemž je větší důraz na minulé vazby většinou jednou z příčin menší ochoty starších lidí uzavřít s novým partnerem manželství. Pokud si noví partneři přejí žít společně, volí častěji formu nesezdaného soužití. Partnerské vztahy většiny starších lidí už však nejdou do takové hloubky a společné soužití partneři často považují za příliš intimní. Raději tak preferují oddělené soužití a možnost uchovat si své soukromí.

2.3. Partnerská spokojenost

Vnímání spokojenosti v partnerských vztazích je velmi subjektivní a záleží na individuálních preferencích jedince. Faktorů majících vliv na partnerskou spokojenost je navíc celá řada. Z výzkumu Benokraitisové (2012) vyplývá, že mezi nejčastěji se opakující aspekty partnerské spokojenosti patří podpora partnera, vzájemný respekt, efektivní komunikace a kvalitní řešení problémů, společně sdílené cíle, přátelství, důvěra, vzájemnou podobnost ale také schopnost překonávat rozdíly. Benokraitisová se zabývala kvalitou vztahů v období střední dospělosti a z výsledků svých výzkumů přišla primárně na to, že je nejdůležitější, aby k sobě chovali partneři přátelský vztah, důvěrně se znali a byli si lidsky blízcí. Partnerská spokojenost má stejně jako samotný vztah svůj vývoj, ovšem názory na to, kdy míra spokojenosti v partnerství roste a kdy naopak klesá se u jednotlivých autorů různí. Z názorového roztržštění vyplývá však to, že partnerská spokojenost může lineárně stoupat i klesat podle toho, v jaké fázi se daný vztah zrovna ocitá či v důsledku mnoha různých životních událostí a faktorů. Ani v oblasti partnerské spokojenosti není terminologie zcela jednotná. V odborné literatuře a studiích se můžeme setkat s pojmy spokojenosti v manželství (*marital satisfaction*), spokojenosti v romantických nebo partnerských vztazích (*satisfaction in romantic relationship*), dále s pojmy jako jsou manželské štěstí (*marital happiness*) nebo například kvalitou manželství (*marital quality*) apod. Jedná se sice o rozdílné termíny, jejich obsahem je ovšem stejný konstrukt. Všem termínům je společná snaha postihnout proměnné, díky kterým partnerské vztahy fungují a přetrvávají.

Většina výzkumů a studií zabývajících se partnerskou spokojeností věnuje svou pozornost primárně dlouholetým manželstvím. Je tomu tak například u výzkumu Sporakovského a Hughstona již z roku 1978, ve kterém se zabývali předpisy pro šťastné manželství. Účastníkům jejich výzkumu bylo od 66 do 93 let a jednalo se partnery ze sezdaných párů po padesáti a více letech manželství. Výzkumníci se účastníků mimo jiné

dotazovali, jaký by doporučili nesezdaným párům předpis na šťastné manželství – jednalo se o otevřenou otázku, proto se počet kategorií u mužů a žen liší. Odpovědi žen nejčastěji spadaly do kategorií: důležitost náboženství, láska, dávání a brání, domov rodina a děti, porozumění a trpělivost; muži nejčastěji zmiňovali oblasti: upřímnost a důvěra, dávat a brát, „je potřeba dvou, aby manželství fungovalo“, láska apod.

Rosen-Grandon, Myers a Hattie (2004) se ve svém výzkumu zabývali vztahem některých interakčních procesů na spokojenost v manželství. Díky své studii našli signifikantní spojitost partnerské spokojenosti s kvalitní komunikací, vyjadřováním emocí, sexualitou/intimitou, rovností rolí a s řešením konfliktů.

Jako další bych ráda uvedla kvalitativní studii šťastných a dlouhotrvajících manželství Bachandové a Caronové (2001). Výzkumnice provedly studii na vzorku 15 heterosexuálních párů, které byly sezdány po dobu více než 38 let a které označovaly své soužití za šťastné. Autorky studie kladly nejprve obecnou otázku, jak si účastníci vysvětlují dlouhodobost svého vztahu, a poté se zajímaly o některá konkrétní témata, která vyplynula z literárního přehledu. Uvedu zde příklady kódovaných odpovědí účastníků výzkumu na otázku, jaké faktory přispěly k dlouhodobosti jejich vztahu. Jednalo se tedy především o přátelství, lásku, stejné zájmy, závazek, respekt pro druhého, pozornost k pocitům druhého, podporu, důvěru, komunikaci, kompromis, loajalitu a další. Nyní bych některé z těchto (mezi mnohými výzkumy) často opakovaných aspektů partnerské spokojenosti a faktorů přispívajících k dlouhodobému vztahu ráda blíže přiblížila. Jelikož se ve své práci zabývám partnerstvími seniorů, i na jednotlivé pilíře partnerské spokojenosti nahlížím primárně z období stáří.

2.3.1. Intimita a sexualita

Partnerské vztahy a nová manželství uzavíraná v seniorském věku jsou dnes mnohem častější, než tomu bylo před padesáti a více lety. „Je to pochopitelné: žije se déle, častěji dochází k rozvodům v pozdním věku, a jsou zde tedy volní partneři, a konečně společnost je k pozdním sňatkům tolerantnější, než bývala“ (Říčan, 2014, s. 352). Starší lidé žijící sami za sebou často mívají zkušenost samoty a nejistoty, chtějí tak mít někoho, o koho by se mohli opřít v tísní a v nemoci, navíc mohou získat i víc, a to šťastnou pozdní lásku, dokonce i milostnou intimitu.

Ke vztahům mezi ženami a muži v seniu patří právě i sexualita, téma často zkomplikované předsudky a nepřátelskými postoji veřejnosti. Dle Říčana, nám stereotypní imago stáří představuje obraz babičky, která peče koláče a dědečka, který podřimuje u televize nebo snad ryje na zahrádce. Těžko si však můžeme představit, jak takoví senioři flirtují, domlouvají si schůzky a tráví spolu noc. Vzájemná intimita a sexualita je však i ve

vyšším věku velmi důležitá, milostné přede hry nabývají na významu, a nakonec zůstává jen u nich. Sexuální život má tak ve stáří poněkud jiný význam než v mládí – nejde již tolik o to si vybit sexuální tenzi, jako spíše ujistit se hodnotou vlastního těla, jeho vitalitou a zdatností. Pohlavní život tak může napomáhat mimo jiné i k udržení si sebevědomí a sebeúcty, může pomoci také k uvolnění napětí a úzkosti, jeho hlavním smyslem je však potvrzení vzájemné blízkosti partnerů a vyjádření vztahu. Přesto, že sexuální život představuje velmi důležitou komponentu ve fungujícím partnerství, starší lidé udávají jako predikátor spokojeného vztahu především sdílenou intimitu a emocionální blízkost (DeLamater, Moorman, 2007). K milostnému životu seniorů, tedy k jednomu z pilířů spokojenosti ve vztahu, patří stále, nebo spíše ještě více než dosud, kulturnost, estetika, květiny, slavnostní večere při svíčkách a jiné.

2.3.2. Emoční blízkost a láska

Téma lásky je zpravidla opomíjeno právě u jedné části populace, a to u seniorů. Přesto, že je láska nepopíratelně důležitou součástí života i ve stáří, vědci ji zatím přílišnou pozornost nevěnují a současné výzkumy se spíše zabývají studiem výše zmiňovaného sexuálního života v seniorském věku. Nesmíme opomenout i společnost pro kterou jsou seniori mnohdy na obtíž a témata lásky u seniorů jsou tabuizovaná. Starší lidé jsou navíc stereotypně považováni za homogenní skupinu, která se vyznačuje množstvím především negativních vlastností (Thorová, 2015). Mnohem méně pozornosti je ovšem věnováno tomu, že stáří může přinést zamilovanost nebo naopak neopětovanou lásku.

Po šedesátce sice dochází k zhoršení fyzické zdatnosti, starší lidé za sebou nechávají většinu svého života a může se jim zdát, že budoucnost je již krátká, přesto však možnosti a spíše potřeby lásky a intimity u seniorů nevymizí (Barusch, 2008). Baruschová, která se tématem lásky u seniorů dlouho zabývala říká, že romantické zážitky formují život i ve stáří, láska je u starších mužů a žen zdrojem partnerské spokojenosti a seniori jsou schopni prožívat lásku velmi intenzivně. Pozdní život navíc umožňuje seniorům pohlížet na lásku z úplně jiné perspektivy, než jak na ni pohlíželi ve svém mládí. Láska má však mnoho podob. Studiu partnerské lásky se blíže a intenzivněji věnovali i Hatfieldová a Rapson (1993), kteří rozdělili lásku na dva základní typy, a to lásku vášnivou (passionate love) a lásku přátelskou (companionate love). **Vášnivá láska** se dle autorů projevuje intenzivní touhou po spojení s druhou osobou a její projevy mohou být velmi různorodé. Partneři se chtějí vzájemně držet za ruce, líbat se a objímat, často se zde objevuje snaha potěšit druhého, ať již dárkem či nějakým překvapením. Podle Hatfieldové a Rapsona se při měření romantické lásky zohledňují kognitivní (společné zájmy, idealizace partnera), emocionální (touha po

vzájemnosti, sexuální přitažlivost, pocity spokojenosti ve vztahu) a behaviorální (chování partnerů, např. snaha o fyzickou blízkost nebo potěšení partnera) komponenty. Oproti tomu u **přátelské lásky** se předpokládá, že na rozdíl od lásky vášnivé, obsahují přátelské vztahy malou vášně, ale velkou míru oddanosti, hluboké náklonnosti a intimitu. Intimitou je zde myšleno vzájemné porozumění, kvalitní komunikace mezi partnery a v neposlední řadě přijímání a poskytování opory (Hatfield, Rapson, 1993, s. 102-106). Partnerství ve stáří tedy připomíná spíše přátelský vztah nežli vztah milenecký, který převažoval v mladším věku (Vágnerová, 2007).

Senioři jsou tedy jednoznačně schopni intenzivně prožívat romantickou lásku. Velmi významnou roli v rámci partnerské spokojenosti starších lidí hraje přátelství mezi partnery, starší páry často považují svého partnera za nejlepšího přítele. Snad nejdůležitějšími faktory, které umožňují dlouhodobý harmonický vztah jsou vzájemná péče a láska (Barusch, 2008).

2.3.3. Komunikace a řešení konfliktů

Významnou roli ve schopnosti udržet spokojenost ve vztahu je vedle toho, co partnery drží pohromadě, jak je tomu popsáno výše, také schopnost zvládnání situací, kdy do života partnerů vejde něco, co je rozděluje. Vedle velkých krizových situací to mohou být i menší ale o to častější komplikace, které dokáží znepříjemnit každodenní život a vytvářet partnerské konflikty.

Konfliktem rozumíme „střetnutí, které vyvolávají neslučitelné, různé významné cíle“ (Nakonečný, 2009). Může se jednat o malé bezvýznamné rozpory či rozdílné názory v otázkách životních rozhodnutí, vždy je však pouze na partnerském páru, zda z konfliktu dokáže vytvořit něco produktivního, co pomůže vyčistit atmosféru a projevit nahromaděné emoce a zda dokáže vytvořit z destruktivního okamžiku konstruktivní základ pro další vývoj vztahu, či ne. Přestože je konflikt většinou vnímán negativně, může mít i pozitivní aspekt. Dokáže donutit partnery, aby se zaměřili na hlubší zkoumání problémů, kvůli kterým ke konfliktu došlo, a pracovat tak dále na jejich řešení. Konflikt zároveň umožňuje vyjádřit potřeby obou partnerů a snaha o nalezení řešení pak vede k dojmu, že má druhý zájem právě na tom, aby vůbec k nějakému řešení došlo. Partneri si tak ve vztahu dávají najevo, že jim jejich vztah stojí za vydání určitého úsilí (DeVito, 2008). Zejména starší partneři však vnímají každodenní stresory jako méně časté a méně ohrožující, nežli lidé mladší a nemají takovou tendenci k negativní reaktivitě po určité konfliktní události. Starší lidé tendují k tomu více si užívat prožívané přítomnosti a zaměřovat svou pozornost hlavně na pozitiva, na hádky s partnerem již ani nemají tolik energie (více viz v kapitole „Teorie socio-emocionální selektivity“).

Konflikty se řeší skrze komunikaci mezi partnery. Jejím prostřednictvím dochází také k plánování, sdílení nebo například vzájemnému naslouchání, které je pro partnerskou spokojenost zásadním. Interpersonální komunikace je prostředkem, díky kterému se o sobě jedinci navzájem dozvídají, DeVito (2008) dokonce označuje interpersonální komunikaci za nástroj, který umožňuje založit, udržet, ale i ničit a napravovat osobní vztahy, včetně právě vztahů partnerských. V partnerství probíhá komunikace mezi dvojicí jedinců, ti se však mohou v mnohém lišit. Někteří jedinci mohou mluvit hodně, jiní málo, někteří například rádi sdílí své pocity a zážitky s partnerem, druzí dávají přednost poslouchání a o sobě toho příliš nenamluví. Může také docházet k tomu, že jeden z partnerů rozmanitě používá neverbální komunikaci a druhý nikoliv, lišit se může i míra a užívání dotyků – někteří jedinci mohou například fyzický kontakt ve formě mazlení objímání a dotyků přímo vyžadovat, jiní se mu naopak vyhýbají. Komunikační potřeby partnerů ve vztahu jsou více či méně komplementární a lze tedy očekávat, že s touto mírou komplementarity souvisí i spokojenost s komunikací ve vztahu (Chapman, 2016). Je nutností, aby mezi partnery ve vztahu probíhala zdravá komunikace, kdy je jedinec schopný dobře rozlišovat mezi tím, kdy být empatický a vstřícný a kdy neústupný a odměřený. Jednotlivec by měl v partnerství umět dojít ke kompromisu a pokud se rozhodne ustoupit, nevinit z toho partnera. Měl by hodnotit až po vyslechnutí celé informace, být otevřený změnám a odlišným názorům, měl by zároveň umět komunikaci řídit, ale i přenechat vedení druhému partnerovi. Pro spokojený partnerský vztah je také nutností, aby uměli oba partneři právě díky zdravé komunikace neutralizovat konflikty a důležitá témata nezamlouvat (Vybíral, 2009). Přestože komunikace a schopnost řešení konfliktů s partnerem nejsou vždy jednoduché, jedná se bezesporu o důležité oblasti pro funkčnost a spokojenost partnerství v každém věku.

2.4. Formy partnerství v seniorském věku

Za velmi zajímavé a důležité v rámci své práce považuji také to, o jaký druh vztahového uspořádání mají senioři ve svém novém partnerství zájem. Lidé v pokročilém věku volí spíše taková partnerství, při kterých nemusí výrazně měnit své každodenní návyky, sociální vazby či dělbu práce. Takové vztahy většinou staví na odděleném bydlení, které umožňuje dostatečnou nezávislost (Karlsson, Borell, 2002). Účelem této kapitoly je představit variabilitu a konkrétní specifika partnerského života v pozdějším věku.

2.4.1. Singles

Za první skupinu lidí můžeme považovat tak zvané „singles“, tedy lidi, kteří partnera nemají nebo nikoho za svého partnera nepovažují. Vymezení pojmu singles se liší, někteří

singles vymezují jako „dobrovolnou nepárovost“, jiní ho definují s ohledem na věk. Ve většině jsou to ale lidé, kteří žijí ve stavu ve kterém nikoho neoznačují jako stálého partnera. Může se jednat o jedince z různých věkových skupin. Kupříkladu mladí lidé, kteří mohou před vstupem do vážného vztahu upřednostňovat svou kariéru, dále lidé ve středním věku, kteří ještě nepotkali toho pravého partnera a samozřejmě i starší lidé, kteří například po ztrátě partnera nechtějí navazovat nová partnerství. Skupina singles výrazně narůstá mezi lidmi ve věku od padesáti let a více, a to převážně u žen (Vohlídalová a kol., 2014). Vohlídalová si také všímá toho, že zatímco v mladší generaci singles převažují muži, ve starší generaci si toto uspořádání volí častěji právě ženy. Dále potvrzuje, že hlavní příčinou není zmenšující se velikost sňatkového trhu, ale že může být tato situace důsledkem svobodné volby žen, kdy ženy ve starším věku odmítají například po rozvodu či ovdovění znovu přijmout břímě péče o nového partnera. Vohlídalová společně s Haškovou na základě provedených analýz uvádějí, že v českém kontextu se fenomén singles týkající se mužů po padesátce pojí s obavami z možných problémových životních situacích a hlavně faktu, že by na řešení podobných situací mohli zůstat sami bez pomoci blízké osoby.

2.4.2. Pozdní manželství

Studie, které se zabývají partnerskými svazky uzavřenými po padesátce, jsou poměrně vzácné a většinou kvalitativního charakteru. Hlavním důvodem nedostatku těchto studií jsou především omezené datové zdroje. Data běžné demografické statistiky sice přinášejí informaci o podílech populace uzavírající manželství ve věku nad 50 let, lze však předpokládat, že zvláště v případě opakovaných svazků, právně uzavřená manželství představují jen část těchto nových soužití (Hamplová, 2012).

Ojedinělou příležitostí výzkumu formování nových partnerských vztahů ve vyšším věku nabízí projekt SHARE (Study of Health, Aging, and Retirement in Europe)², který se zaměřuje na životní podmínky mužů a žen po padesátce. Projekt hledá především odpovědi na otázky: „Jaký podíl jedinců ve věku 50-69 let vstupuje do nového svazku? Liší se ve formování pozdních svazků muži a ženy a jak lze tyto odlišnosti vysvětlit? Jací lidé do těchto svazků vstupují?“. Třetí vlny výzkumu SHARE, v letech 2008-2009 pojmenované SHARELIFE, se účastnilo 26 278 mužů a žen ve věku 50+ z 13 evropských zemí.

² Tento text používá data SHARELIFE release 1 (listopad 2010). Jedná se o projekt financovaný v 5. - 7. rámcovém programu (project QLK6- CT-2001- 00360, SHARE-I3, RII-CT- 2006-062193, COMPARE, CIT5- CT-2005-028857, and SHARELIFE, CIT4-CT-2006-028812, SHARE-PREP, 211909 and SHARE-LEAP, 227822). Na spolufinancování se podílel také U. S. National Institute on Aging (U01 AG09740-13S2, P01 AG005842, P01 AG08291, P30 AG12815, Y1-AG-4553-01 and OGHA 04-064, IAG BSR06-11, R21 AG025169).

Z výsledků vychází, že největší podíl nezadaných žen byl v Rakousku (31 %), hned na druhém místě se však držela Česká republika (28 %) společně s Francií. S tímto souvisí také to, že Česká republika společně s dalšími státy jižní a střední Evropy patří mezi země s nejmenším počtem nových svazků. Ze studie vyplývá, že celková pravděpodobnost vstupu do nového svazku souvisí jak s relativními počty mužů a žen v dané populaci, tak s mírou genderových nerovností a velikostí partnerského trhu. „Čím víc je žen ve srovnání s muži a čím větší jsou genderové nerovnosti, tím méně nových svazků vzniká“ (Hamplová, 2012, s. 6). Nové svazky jsou taktéž typičtější pro rozvedené (ať už u legálně rozvedených jedinců, tak u párů, jejichž nesezdané soužití se rozpadlo), než pro ovdověné. Rozdíly mezi ovdovělými a rozvedenými ženami jsou zvláště výrazné – pouze pět procent ovdovělých žen založí domácnost s novým partnerem, zatímco rozvedených žen tak učiní 16 procent. Výsledky dále naznačují, že muži vstupují do nových partnerství podstatně častěji, a i rychleji nežli ženy. Pětina z nich začne žít s novou partnerkou do roka poté, co jejich předchozí manželství nebo nesezdané soužití zaniklo, do pěti let tak učiní dvě třetiny. „Naproti tomu jen desetina znovu zadaných žen začne žít s novým partnerem do jednoho roku po skončení předchozího vztahu, a do pěti let tak učiní dvě pětiny. Padesátnice a šedesátnice rovněž častěji vstupují do nesezdaných soužití, než se vdávají, zatímco mezi padesátníky a šedesátníky převažuje manželství“ (Hamplová, 2012, s. 7).

Manželství můžeme považovat za nejtradičnější formu partnerského vztahu. Z výzkumu Hasmanové Marhánkové (2012) taktéž vyplývá, že konkrétně ženy se zkušeností s ovdověním přistupují k novému, popřípadě pozdnímu manželství spíše odmítavě. Chtějí si totiž zachovat svoji nezávislost a tento druh partnerského svazku jim nepřináší tolik výhod jako jiné druhy partnerských vztahů. Jeho navázání je podle De Jong Gierveldové (2002) také často podmíněno kulturními, náboženskými či finančními důvody.

Podle Vinicka (1877) je jednou z alternativních forem partnerství ve stáří právě manželství, ve většině případů v této fázi života konkrétně manželství opakované. Autor uvádí, že manželství ve stáří volí spíše ti lidé, kteří znají někoho, kdo do pozdního manželství také vstoupil. Přesto, že tento výzkum již není úplně aktuální, můžeme z něj stále usuzovat, že nové manželství založené až ve stáří je ovlivněno okolím jedinců. Pokud kolem sebe totiž tito lidé mají jednotlivce, kteří do tohoto typu vztahu také vstoupili, pak od nich mají zprostředkovanou zkušenost, která pomáhá překonávat případný strach z nového manželství a je pro ně tedy jednodušší do něj vstoupit.

Jak již bylo výše zmíněno, muži ve stáří mají obecně větší zájem o založení nového partnerství než ženy, a častěji volí i nová manželství. Ženy o tyto vztahy obecně tak velký

zájem neprojevují a volí častěji například formy partnerství s odděleným bydlením (LAT vztahy). Dále se objevuje rozdíl mezi ovdovělými a rozvedenými seniory. Lidé se zkušeností ovdovění volí také častěji formy s odděleným bydlením nebo kohabitaci, kdy partneři sdílejí jednu domácnost, ale nejsou sezdáni (De Jong Gierveld, 2002).

2.4.3. Kohabitace v seniorském věku

Mezi méně tradiční druhy partnerského vztahu můžeme zařadit kohabitaci, jiným názvem také nesezdané soužití. V současné době roste obliba těchto kohabitací hlavně u svobodných lidí, v menším měřítku pak i u lidí rozvedených a ovdovělých (Vohlídalová a kol., 2014). U kohabitací a jiných forem nesezdaného soužití je však problematické to, že nejsou detailně pozorovány, na rozdíl od manželství a rozvodů.

Kohabitace se částečně pojí s manželstvím, jelikož mají mnoho společného – oba partneři žijí ve společné domácnosti a plní každodenní role a podobnou rutinu, hlavní rozdíl je však v tom, že pár nebyl oddán a jedinci v partnerství nejsou tedy manželé. Tento fakt však nijak partnery neovlivňuje v jejich každodenním životě. Dopad může být znatelný až v případě, kdy se partneři rozejdou (Levin, 2004). Na rozdíl od manželství, které je považováno za tradiční, se jedná o relativně nový jev.

Postupné zhoršování zdraví u lidí ve vyšším věku může vést k vyššímu zájmu o kohabitace s partnerem či partnerkou, protože tak o sebe partneři mohou více pečovat a pomáhat si. Tento jev však není samozřejmostí u všech starších lidí. Konkrétně ženy ve vyšším věku se tohoto spíše obávají a nechtějí se opět starat o dalšího partnera. Sdílení domácnosti může mít výhody v tom, že o sebe lidé mohou lépe pečovat a vzájemně se podporovat, negativními důsledky však může být frustrace, když jeden z partnerů vkládá do vztahu méně času, energie a peněz než partner druhý. Dalším negativem kohabitace u starších lidí může být ztráta kontaktu s dětmi a přáteli, a to hlavně v případě, že nový vztah zahrnuje opuštění domova a stěhování se (De Jong Gierveld, 2004). Na kohabitaci se dá také nahlížet jako na stav před manželstvím, ale také jako na plnohodnotnou alternativu k manželství. Podle De Jong Gierveld (2002) ale senioři obecně vstupují spíše do takových svazků, ve kterých nesdílí společnou domácnost. Takovému druhu soužití se říká „living apart together“ neboli LAT vztahy, a stejně tak jako v případě kohabitace se jedná o poměrně nový fenoménivotem

2.4.4. Living Apart Together – vymezení pojmu

Pojem „Living Apart Together“ byl poprvé uveden do praxe holandským novinářem Michielem Berkelem v roce 1978. Autor tehdy psal článek pro Haage Post o svém vlastním vztahu, kdy spolu s partnerkou toužili být 24 hodin denně, což však nebylo kvůli vnějším okolnostem možné. S partnerkou tedy nemohli sdílet domácnost, a proto každý z nich zůstal žít ve svém bytě. Berkel hledal pro tento typ uspořádání vhodný název, až mu někdo poradil a připomněl film „Frank & Eva/Living apart together“ z roku 1973, kterým se nakonec inspiroval a použil tak ve svém textu zkratku LAT – vztah (Levin, Trost, 1999).

Vymezení samotného pojmu není tak jednoduché a doposud neexistuje jednotná definice, na které by se sociální vědci zcela dohodli. Vztahy LAT patří k jedné z nejméně prozkoumaných oblastí sociologie rodiny a pozornost je jim více věnována zhruba až posledních 20 let. Nejvíce se touto problematikou zabývají výzkumníci ve skandinávských zemích (např. Levin a Trost, 1999; Karlsson a Borell, 2002), dále v Nizozemí (De Jong Gierveld, 2002) nebo například v Kanadě (Milan a Peters, 2003) a Velké Británii (Haskey, 2005). Klasickou a často citovanou definici uvádějí Levinová a Trost, kteří definují LAT-vztah jako pár, který nesdílí stejnou domácnost. Oba partneři tedy žijí ve vlastních domácnostech, ve kterých s nimi mohou žít i jiní lidé. Definují sami sebe jako pár a vědí, že i svým blízkým sociálním okolím jsou jako pár vnímáni. Tuto definici je zároveň možné použít pro popis soužití manželských i nemanželských párů (Levin, Trost, 1999). Oddělené soužití bývá považováno za alternativní formu kohabitace, za jakýsi trvalý a intimní vztah, který nezahrnuje společný domov (Karlsson, Borell, 2002). Stejně jako u kohabitace je oddělené soužití považováno za přirozeně monogamní vztah, který znamená více než jen dočasný příležitostný vztah.

LAT vztahy nejsou hlavní doménou pouze u mladých lidí, ale dotýkají se celého životního cyklu. Podle kanadského výzkumu vedeného Milanem a Petersem v roce 2003 bylo 56 % jedinců, kteří se přihlásili k oddělenému soužití ve věkové skupině od 20 do 29 let. Britský výzkum zas naznačil, že zhruba polovina partnerů žijících v odděleném soužití je mladší 25 let (Haskey, 2005). V odděleném soužití nacházejí alternativu k tradičnímu manželství i starší partneři.

2.4.5. LAT vztahy v pozdním věku

Lidé navazující vážné vztahy v pozdním věku se vyznačují specifickými představami o uspořádání partnerského soužití. V odborných kruzích je nejvýraznějším a nejčastěji diskutovaným prvkem preference partnerského vztahu bez společné domácnosti – tzv. oddělené soužití, kdy mají oba partneři svou vlastní domácnost (Levin, Trost, 1999). Mnoho

starších jednotlivců tedy žije samo v jednočlenné domácnosti a udržování oddělených domácností, financí a celkově životního prostoru je ně často přijímanou variantou pro skloubení intimního sdílení a autonomie. „Mladí staří“, jak tuto kategorii osob ve věku 65 až 74 let nazývají Karlssonová a Borell (2002, s. 11), nacházejí ve vztazích „living apart together“ alternativu k tradičnímu manželství. U těchto mladších seniorů, je dnes běžné, že jsou spíše rozvedení než ovdovělí (Karlsson, Borell, 2002). Spolu s prodlužující se délkou života se dá také očekávat, že lidé budou navazovat nové vztahy i v pozdějším věku a vzroste počet vztahů, které za život prožijí.

Ve své studii z roku 2002 se Holanďanka Jenny De Jong Gierveldová zabývá znovu navazováním partnerství (repartneringu), jako jednou z možností, jakou mohou starší lidé zmírňovat svou sociální izolaci a osamělost zapříčiněnou ztrátou svého partnera, a to ať již ovdověním či rozvodem. Svou ústřední výzkumnou otázku směřuje Gierveldová na to, co vlastně o ovdovělých a rozvedených jedincích ve věku po padesáti letech a jejich cestě za novými partnerstvími víme? Žít sám znamená, že společnost a solidarita stejně jako pomoc a péče musí přicházet z okolí, mimo domácnost jednotlivce. Život bez partnera sám ve své domácnosti tedy zvyšuje potřebu vytvářet a udržovat jakousi podpůrnou sociální síť zahrnující rodinu, přátele, sousedy, kolegy v práci a známé. Naproti tomu, život s partnerem v páru je druh životního uspořádání, který poskytuje starším mužům a ženám největší možnosti sociální integrace. Partner či partnerka tak vlastně dlouhodobě poskytují emocionální i instrumentální podporu. Osamělosti, ale zároveň snaha uchovat si samostatnost tak často vedou k formování LAT vztahu. Gierveldová uvádí, že pro starší partnery, kteří si prošli rozvodem nebo ovdověním je typické, že žijí každý ve své vlastní jednočlenné domácnosti a tráví spolu pouze víkendy, případně několik dní v týdnu.

V průběhu poznávání nových potenciálních partnerů a partnerek u ovdovělých či rozvedených žen a mužů je velmi často dbáno na všechna pro a proti očekávaného vztahu, v porovnání se situací, ve které se jednotlivci momentálně nacházejí. Na jedné straně je veškerá intimita nového vztahu, sdílení krásných chvil a společného času a jednoznačné zmírnění osamělosti jednotlivce. Na straně druhé leží však riziko omezení svobody a samostatného rozhodování v průběhu každodenního života a možnost konfrontace s partnerem při sdílených činnostech.

Starší lidé žijící v oddělené soužití často poukazují na úskalí rozhodování, kdo opustí svůj domov a vzdá se předmětů, s nimiž prožil velkou část svého života (Levin, Trost, 1999). Dalším důvodem může být pokračující soužití či udržování intenzivního vztahu s vlastními dětmi a vnoučaty. Skloubit soužití dvou různých rodin může být náročné a podle některých

autorů jej navíc často komplikují obavy potomků o dědictví (De Jong Gierveld, 2002). Vynořuje se rovněž téma osobní a ekonomické nezávislosti o které se ve své studii zmiňují například Karlssonová a Borell (2002). Výsledky této studie LAT vztahů u strašících lidí ukazují, že tito partneři nemají ve většině případů prakticky žádné společné vlastnictví. Každý partner je ekonomicky nezávislý na druhém, domácnosti jsou zcela oddělené a v partnerstvích se vyskytuje velmi omezená míra sdíleného majetku nebo úspor. V důsledku tohoto jsou vztahy partnerů žijících v oddělených domácnostech primárně založeny na vzájemně sdílených emocích a morálním závazku. Dále zde velkou roli hraje především poskytování a přijímání emocionální podpory, obecná spokojenost a intimita partnerů. Společné vlastnictví partnerů mívá tendenci v průběhu let narůstat, což následně činí LAT vztahy více podobné partnerstvím manželským.

V různých studiích zaměřených na zkoumání právě LAT vztahů navázaných v pozdním věku mě zaujala pozornost věnovaná konkrétně ženám a jejich pohledu na tuto formu soužití. Starší ženy se často obávají, že by se jim se společným soužitím vrátily pečovatelské povinnosti a další nároky související s naplňováním tradičních představ o roli ženy v domácnosti (Karlsson, Borell, 2002; De Jong Gierveld, 2002). Je však třeba poznamenat, že vztah s odděleným soužitím, který vznikl v pozdním věku, nepředstavuje jediný model dlouhodobého vztahu. Společné soužití, ať už nesezdané či v manželství, je naopak pro mnohé prioritou, přičemž muži si společnou domácnost přejí častěji a mnozí proto hned po ztrátě partnera vstupují do nových vztahů (De Jong Gierveld, 2002).

Oddělené soužití je viděno jako flexibilnější uspořádání, které umožňuje zachovat nezávislost a autonomii partnerů. LAT vztahy tedy nabízí starším ovdovělým či rozvedeným mužům a ženám naplňující intimní variantu partnerství, ve které si však oba jedinci mohou stále udržet značnou míru autonomie (Karlsson, Borell, 2002). To má vliv zejména na ženy, které se tedy mnohdy nechtějí starat o domácnost svého partnera a LAT vztah jim tak napomáhá z této role uniknout.

Pro ženy v LAT vztazích je vlastní domov místem, kde je zajištěna a optimalizována osobní kontrola, tedy vyváženost potřeb soukromí a intimity (Karlsson, Borell, 2002). Většinou se tyto ženy snaží upouštět od možného sňatku s novým partnerem a společné domácnosti, právě kvůli zátěži, kterou by pro ně nová forma bydlení obnášela. Tyto ženy si vysoce cení vlastní svobody (De Jong Gierveld 2002). Některé výzkumy nasvědčují tomu, že jsou to častěji právě ženy, které usilují o oddělené soužití. Tato skutečnost odpovídá požadavkům žen na autonomii, na vlastní prostor a rozhodování, který mnohdy v předchozím vztahu neměly (Karlsson, Borell, 2002). Jedna z respondentek ze studie

Gierveldové například popisuje svého partnera jako velmi autoritativního muže, z jehož vlivu uniká díky tomu, že si od počátku zachovala vlastní bydlení a přátele.

Do vztahů odděleného soužití jednoznačně také proniká určitá míra dělby práce, která vychází z tradičně chápané dělby rolí mezi mužem a ženou. Ze studie Karlssonové a Borella, kterým se ve Švédsku podařilo skrze veřejný průzkum získat 116 odpovědí od jednotlivců ve věku vyšším šedesáti let, vyšlo najevo, že většina párů se schází převážně v domácnosti partnerky, která pro tyto příležitosti připravuje jídlo. Někteří partneři na oplátku pomáhají partnerce v domácnosti opravovat různé drobné závady. Tato míra dělby práce však působí spíše jako potěšení z toho, že si partneři mohou navzájem pomoci a udělat jeden druhému radost.

LAT vztahy v pokročilejším věku jsou spojeny také s otázkou případné nemoci partnera a následné potřebou péče. Existuje pouze malé procento lidí, kteří nepředpokládají, že se v budoucnu bude o svého „LAT – partnera“ muset starat. Většina participantů v studii Gierveldové by v případě partnerovy vážné nemoci neodmítla pomoc a téměř nikdo, by se s partnerem nerozešel, kdyby onemocněl. Většinou je však předpokládán rozsah poskytnuté pomoci omezen, například na několik dní v týdnu nebo několik hodin denně. Zajímavé je, že muži v tomto případě vykazují obecně vyšší ochotu pečovat o partnera než ženy, a dokonce i více zvažují poskytnutí péče celodenní (Karlsson, Borell, 2002). Toto je možné vysvětlit odkazem k již zmiňované tradiční roli ženy – manželky, od které se většinou očekává, že bude starostlivě pečovat o členy domácnosti, pokud onemocní. Tato péče je většinou automaticky předpokládána. Pro staršího člověka může být každodenní péče o těžce nemocného partnera fyzicky i psychicky příliš náročná. Tato povinnost může být natolik vyčerpávající, že ji leckdy jedinec přestane po určité době zvládat, kromě celkové vyčerpanosti navíc často zvyšuje pesimismus, sklon k rezignaci, apatii a ztrátu zájmu o cokoli (Vágnerová, 2007). „Dlouhodobá péče o bezmocného partnera může vést až k syndromu vyhoření, který se vyskytuje nejčastěji u žen důchodového věku. Tyto ženy jsou k partnerovi vzhledem k jeho bezmocnosti trvale připoutány a izolovány v domácnosti v roli pečovatelky“ (Vágnerová, 2007, s. 375). Dlouhodobé připoutání k závažně nemocnému člověku sice může posilovat sebeúctu starajících se partnerů a někdy i vzájemný vztah obou partnerů, jinak však mnoho pozitivního neposkytuje. Starší ženy jsou si této „pasti“ dobře vědomy a ty, které si nejsou jisté, zda chtějí bez nároku na odměnu či uznání pečovat o nemocného partnera, volí raději oddělené soužití. Pokud s partnerem totiž nežijí, necítí už tak silný společenský tlak, aby se o něj v případě nemoci postaraly. Bylo by však pravděpodobně předčasné interpretovat LAT vztahy jako produkt výlučně ženské strategie

nebo zájmu (Karlsson, Borell 2002). Sociální gerontologové mnoha různých přístupů navíc upozornili v posledních letech na skutečnost, že ačkoliv se starší lidé poměrně často vyhýbají nadbytečné sociální interakci, zdá se, že oceňují emocionální stránku sociálních vztahů více, nežli mladí dospělí (Carstensen, 1992).

II. PRAKTICKÁ ČÁST

3. CÍLE VÝZKUMU A VÝZKUMNÉ OTÁZKY

Partnerské vztahy seniorů a specificky nově utvořené partnerské vztahy v pozdním věku i nadále zůstávají poměrně neprozkoumanou kapitolou. V teoretické části své práce představuji studie zabývající se druhy partnerského soužití starších lidí, partnerskou spokojeností u dlouholetých partnerství apod., mnoho studií, které by věrohodně popisovaly subjektivní prožívání lásky a partnerských vztahů konkrétně u českých seniorů však není. Právě proto jsem si uložila za cíl této práce představit konkrétní zkušenosti českých seniorů, kteří se v pozdním věku rozhodli znovu navázat partnerství. Svou pozornost zaměřuji na samotnou podstatu nově navázaného vztahu, na to, jak partnerství senioři hodnotí a jak se v něm cítí, jaký druh soužití volí a jaké jsou dle konkrétních jednotlivců hlavní pilíře spokojenosti ve vztahu. Výstupem práce je kvalitativní studie, pro kterou jsem si stanovila tyto výzkumné otázky:

V01: Prožívání nově navázaného partnerského vztahu u českých seniorů.

- Tato hlavní zastřešující výzkumná otázka svou pozornost primárně zaměřuje na to, jak se participanti ve svém nově navázaném partnerství cítí. Zajímají mě také hlavní důvody vstupu do nového vztahu a potažmo určitá očekávání a představy, které senioři před utvořením partnerství měli. Vycházím zde ze studií Škařupové a kol. (2018), která se ve svém výzkumu kvalitativně zaměřuje na očekávání, představy a důvody vstupu seniorů do nových partnerství. Dále z teorie socio-emocionální selektivity Carstensenové (1992), výzkumu De Jong Gierveldové (2002) a dalších. Ve studiích se mnohokrát objevuje nevěle starších lidí a diskutabilní přístup žen ke vstupu do nového partnerství v pozdním věku. Právě proto by mě zajímalo, jak k utváření nového vztahu ve stáří přistupovali i účastníci mého výzkumu.

V02: Čím je primárně tvořena představa spokojenosti v těchto partnerstvích?

- Na základě studií Benokraitisové (2012), Baruschové (2008) nebo například DeLametera a Moormana (2007) se pokusím blíže přiblížit obraz partnerské spokojenosti v těchto nových partnerstvích a to, čím je primárně tvořena. V rámci partnerské spokojenosti mě dále zajímá například čeho si na sobě partneři nejvíce cenní a co je podle nich pro funkční vztah vitální.

V03: Jaký typ soužití s partnerem senioři v těchto partnerstvích nejčastěji volí?

- Otázka je soustředěna na formu partnerského soužití, kterou senioři ve svých nových vztazích volí. Tímto tématem se zabývalo mnoho studií viz. De Jong Gierveldová (2002), Levinová a Trost (1999), Karlssonová a Borell (2002) a další, které se všechny shodují v tom, že nejčastěji senioři volí formu odděleného soužití, tedy LAT vztahů. Zajímá mě tedy, jak je tomu u nově navázaných partnerstvích, které vznikají až po 60tce.

4. METODOLOGIE VÝZKUMU

Vzhledem k charakteru cíle mé bakalářské práce a z hlediska výzkumného problému jsem pro svou práci zvolila kvalitativní výzkum. Tato výzkumná strategie mi nejlépe umožňuje pochopit zkoumanou problematiku a získat detailní popis každodenní reality participantů.

4.1. Technika sběru dat

Jako techniku sběru dat jsem se rozhodla pro kombinaci designu polostrukturovaného a narativního rozhovoru, který představuje vysoce interaktivní proces získávání dat. Tento kombinovaný design jsem zvolila, protože umožňuje kvalitně proniknout do problematiky daného fenoménu a soustředí se primárně na konkrétní zkušenosti a sociální realitu aktérů, které se budu snažit porozumět. Polostrukturovaný rozhovor představuje techniku sběru dat, která je dostatečně flexibilní na to, aby dala participantovi možnost volně o tématu hovořit a zároveň reflektovat svůj postoj. Dále mi jakožto výzkumníkovi umožňuje sledovat co se v rozhovoru vynořuje za témata, co shledává daný participant jako nejdůležitější, a zároveň rozhovor usměrňovat tak, aby se neodchýlil od hlavního tématu. V rámci rozhovorů pro svou práci se ptám na otevřenější otázky, právě proto kombinace narativního rozhovoru, kdy participant sám vypráví, a zároveň polostrukturovaného rozhovoru, jelikož mi tento design umožňuje mít předem stanovené otázky na témata, která chci pokrýt, ale zároveň se i popřípadě na různé věci doptávat.

Samotný rozhovor jsem rozdělila do více částí. V úvodu představuji mou osobu, bakalářskou práci a samotný výzkum, aby měl participant představu toho, k čemu mi vlastně data slouží. Jednotlivé okruhy otázek užitých v rozhovoru jsou pojaty podrobněji a detailněji než samotné výzkumné otázky, díky čemuž dokáží více do hloubky odrážet aspekty, na které se ve své práci soustředím. Rozhovory jsem vedla s každým participantem zvlášť, přičemž jsem se vždy zabývala stejnými tématy. Díky kombinaci designů jsem však nemusela dodržovat přesné pořadí kladení otázek, což mi umožnilo daný rozhovor lépe přizpůsobit každému participantovi zvlášť. Nejprve jsem participanty poprosila, aby mi vyprávěli příběh svého nově navázaného partnerství. Do tohoto narativního monologu jsem se snažila jen minimálně vstupovat a zasahovat. Po úvodním vyprávění následovala dotazovací fáze, kdy jsem se participantů v případě potřeby dotazovala na témata, která se v jejich vyprávění explicitně neobjevovala, pro mou práci byla však důležitá. Některé rozhovory

probíhaly tak, že se daný participant z počátku ostýchal sám hovořit, nebo měl tendenci odpovídat velmi stroze, v takovýchto případech jsem se musela více angažovat, doptávat se a přímo klást konkrétní otázky. Jiní participanti byli zas velmi otevření a rozhovor probíhal převážně narativně.

Jednotlivé rozhovory jsem nahrávala pomocí diktafonu a následně zpracovávala procesem transkripce, tedy převodem mluveného slova z rozhovoru do písemné podoby. Vše pochopitelně proběhlo se souhlasem daného informátora. V průběhu transkripce jsem částečně odstraňovala pauzy mezi větami, slovní vaty a došlo i k určité redukci dat, která nebyla pro výzkum přímo relevantní. Nastávalo tomu však ojedinele a jednalo se vždy o informace, které mi jedinec během rozhovoru sdělil, a které nebyly přímo spojené s hlavním tématem mé práce, tedy konkrétním partnerstvím jedince, jeho životem či momentální situací, ve které se nachází.

Z povahy výzkumu a hlavních výzkumných otázek vyplývá, že jsem musela při sběru a analýze dat brát velký ohled na etické hledisko výzkumu. Každý informátor byl hned zpočátku zahájení rozhovoru obeznámen s hlavním cílem mého výzkumu a následně dotázán, zdali s účastí na něm souhlasí. Každému participantovi jsem taktéž předem předložila písemný souhlas o nahrávání rozhovorů a každého jsem ujistila o absolutní anonymitě, pojištěné změnou jmen participantů. Informátory jsem obeznámila také s tím, že pokud shledají některou z otázek nepříjemnou, či až příliš intimní, nemusí na ní odpovídat, a také s tím, že mají možnost z rozhovoru kdykoliv v průběhu vystoupit.

4.2. Výběrová skupina

Vzhledem k fenomenologické podstatě výzkumu, kterou je velmi detailní analýza zkušenosti participantů, tvoří vzorek mé výběrové skupiny menší počet participantů, kteří reprezentují zkoumaný fenomén. Důležitou zásadou výběru participantů je jejich homogenita. Výběrovou skupinu tvoří čeští senioři ve věku 65+, kteří znovu navázali partnerství nejdříve až po šedesátce. Různí autoři a odborníci na periodizaci stáří se příliš neshodují, jak ve vymezení počátku etapy stáří, tak ani na počtu jeho fází, nejobvyklejší věkovou hranicí tohoto období však stále zůstává věk 60-65 let (Ondrušová, 2011) (více viz. kapitola „Období stáří“). Právě proto, jsem se rozhodla hranici šedesáti pěti let stanovit jako počáteční pro výběr jednotlivců, se kterými povedu rozhovory. Primárním kritériem výběru participantů do mého výzkumu byl tedy věk, další kritéria jsem již nebrala v potaz – prokázalo se jako nejlepší výběr nelimitovat předešlými rodinnými vztahy. Nezáleželo tedy kupříkladu na tom, zdali jedinec před navázáním nového partnerství ovdověl, rozvedl se či vůbec sezdaný byl, kolik let od předešlého vztahu uběhlo a podobně. Jako další podmínku pro výběr participantů jsem zvolila to, aby navázané partnerství participantů trvalo minimálně půl roku – domnívám se, že za časový úsek půl roku se již partneři mají šanci lépe poznat a to i ve více typech situací. Vzhledem k specifické problematice výzkumu pro mě otázka biologického pohlaví nebyla zásadní. Na základě výše zmiňovaných kritérií se mi podařilo získat šest participantů, tři ženy a tři muže, kteří splňovali podmínky a s provedením rozhovoru souhlasili.

První rozhovor, který jsem s participantem vedla posloužil ve výsledku pouze jako rozhovor pilotní. Vyzkoušela jsem si tedy zdali se ptám na ty správné otázky, jak dlouho přibližně trvá pokrýt všechna hlavní témata, jak na některé otázky může participant reagovat a podobně. Tento pilotní rozhovor jsem tedy dále neanalyzovala, pro mé další zkoumání byl však velmi přínosný. V Tabulce 1 níže uvádím bližší charakteristiky jednotlivých participantů.

Tabulka 1 – charakteristiky výzkumného souboru

<i>Jméno</i>	<i>Věk</i>	<i>Věk navázání vztahu</i>	<i>Rodinný stav</i>	<i>Délka navázaného vztahu</i>	<i>Pracuje/ v důchodu</i>
<i>Zuzana</i>	70	69	Rozvedená	1	V důchodu
<i>Patrik</i>	67	64	Rozvedený	3	Pracuje
<i>Irena</i>	70	60	Rozvedená	10	V důchodu
<i>Mirek</i>	70	60	Rozvedený	10	V důchodu
<i>Alena</i>	80	73	Ovdovělá	7	V důchodu

5. ANALÝZA DAT

K analýze dat ve své práci jsem se rozhodla použít interpretativní fenomenologickou analýzu neboli IPA, která se ve své podstatě primárně soustředí na porozumění živé zkušenosti člověka. Věřím, že je IPA pro mou bakalářskou práci nejvhodnější volbou, jelikož je jejím hlavním cílem detailní prozkoumání světa konkrétního člověka, zaměření se na to, jak vnímá a vysvětluje si různé události, situace, zkušenosti atd. Souvislost analýzy s fenomenologií se projevuje v hledání individuální a tudíž jedinečné zkušenosti člověka, jeho žité zkušenosti a v psychologii pak především prozkoumáváním toho, jakým způsobem je svět zažíván konkrétními lidmi v konkrétním kontextu a čase (Řiháček, Čermák, Hytych a kol., 2013).

V první fázi analýzy jsem data primárně pročítala a poznámkovala. Data jsem se snažila systematicky prohledávat a nalézt v jednotlivých odpovědích pravidelnosti, které by mi následně umožnily tematicky text rozkrýt. V průběhu této fáze jsem se velmi soustředila na to, abych sama sebe (jakožto výzkumníka) co nejvíce uzávorkovala a distancovala své vlastní zkušenosti od daného tématu. V druhé fázi docházelo již k samotnému kódování dat, kdy se z jednotlivých poznámek stávaly témata. Snažila jsem se být vnímavá a neopomínat i témata, která přímo nevyplývala z položených otázek. Hledala jsem opakující se témata, která jsem následně přiřazovala k sobě. Ve své práci jsem pracovala s technikou otevřeného kódování, což je technika, která je díky své jednoduchosti a zároveň účinnosti použitelná ve velmi široké škále kvalitativních projektů. Při

otevřeném kódování je text jako sekvence rozbit na jednotky, těmto jednotkám jsou přidělena jména a s takto nově pojmenovanými fragmenty textu potom výzkumník dále pracuje (Šedřová a Švaříček, 2007). Touto metodou jsem se snažila prvně analyzovaný text tematicky rozkrýt a k jednotlivým tématům dále přiřadit kódy. Kódovací schéma jsem vytvořila v systému NVivo, ve kterém jsem následně kodovala data z jednotlivých rozhovorů. U kódování jsem používala kombinace metody „shora dolů“, kdy jsem kódy k jednotlivým údajům naplánovala ještě před prostudováním dat, a metody „zdola nahoru“, kdy jsou jednotlivé kódy výzkumníkem naopak vytvářeny až v průběhu studia dat. Tímto stylem jsem pokračovala v kódování jednotlivých rozhovorů zvlášť, až došlo na finální fázi analýzy, ve které jsem začínala porovnávat rozhovory mezi sebou. Snažila jsem se zde nejvíce sledovat nadřazenosti jednotlivých témat, která se v rozhovorech ukazovala, soustředila jsem se na to, která témata byla participantům společná, v čem se jednotlivé rozhovory naopak zásadně lišily nebo například jak často se některá témata vyskytovala. Teprve po tomto všem jsem se pustila do interpretace získaných dat. Výsledky analýzy všech dat jsem na závěr porovnávala s teorií a zjistila tak, zdali jsou výsledky v souladu, případně zda přinášejí nějaké nové informace (Řiháček, Čermák, Hytych a kol., 2013)

6. VÝSLEDNÁ ANALÝZA DAT

V této části mé práce blíže představuji příběhy a zkušenosti s navázáním nového vztahu v pozdním věku u každého participanta zvlášť. Jednotlivé analýzy předkládám primárně kvůli hlubšímu pochopení subjektivní zkušenosti těchto seniorů a věřím, že poskytnou ucelenější pohled na to, jak se tato nová partnerství ve stáří formují a jak fungují.

6.1. Participant první – paní Zuzana

Přestože se paní Zuzana zprvu bála, na jaké otázky přesně bude muset odpovídat a o čem se vlastně budeme bavit, rozhovor nakonec trval 55 minut a byl velice příjemný. Participantka se vůbec neměla problém otevřít a po skončení rozhovoru dokonce dodala, že si „tohle vyprávění a povídání“ moc užila. Přestože jsme se setkali v restauraci, nebylo prostředí příliš rušivým faktorem.

Paní Zuzaně je 70 let a se svým momentálním partnerem nedávno slavili první rok výročí vztahu. Partnerství je tedy poměrně čerstvé, s přítelem se však znají již mnohem déle. Paní Zuzana je přibližně od 36 let rozvedená, má děti a s bývalým mužem je nyní stále v kontaktu. Uvádí, že po rozvodu nikdy žádný vážnější vztah neměla, vždy pouze příležitostné známosti nebo partnery na chvíli a do prvního opravdu vážného partnerství po rozvodu vstoupila až v 69 letech. Hlavním důvodem, proč se paní Zuzana vstupu do nových partnerstvích stranila, přestože zde příležitostí bylo mnoho, byla nepříjemná zkušenost z prvního manželství – „*Mě to prostě ze začátku nelákalo, vždycky jsem se děsila nějakého*

vztahu, po rozvodu jsem si říkala, že už nikdy více. No a teď po 70 jsem se najednou přesvědčila, že to není konec (smích)“. Hlavním tématem celého rozhovoru se stalo dilema svobody versus lásky, nezávislosti versus vážného vztahu. Paní Zuzana z vyprávění působí jako velmi schopná a nezávislá žena, která se vždy vším dokázala probojovat sama. Svou svobodu a nezávislost si velmi cení a na život bez partnera po boku si poměrně rychle po rozvodu zvykla. Uvádí, že jí kolikrát i její okolí a kamarádky záviděli, že je single. Hned v prvních pár minutách rozhovoru zdůraznila, že s přítelem žijí každý odděleně a mají přesně stanovené dny, kdy se vídají a kdy ne. Tento způsob odděleného soužití je pro participantku zásadní a v případě, kdy by měla s partnerem trávit každý den a sestěhovat se, volí radši single život bez partnera.

Máme každé svoji domácnost, ale máme to tak, že 5 dnů žijeme spolu a potom na ty 2 si jedeme každý po svém, protože to už vím, že bych to nezvládla a radši bych opět zvolila být sama, než být 7 dnů s někým, byl by to konec našeho vztahu a to já vím.

Na počátku vztahu, když si paní Zuzana začala připouštět, že se nejedná pouze o příležitostnou známost a že je opravdu zamilovaná, musela po několika letech samoty čelit již zmiňovanému dilematu. Partnerství vznikalo primárně z přítelovy strany, a tak se domnívám, že mohla paní Zuzana prve cítit nátlak. Zdá se tedy, že možnost odděleného soužití s pevně stanovenými dny, kdy se partneři vídají, se jevila jako perfektní kompromis dilematu svobody versus vážného vztahu. V momentě, kdy se tedy paní Zuzana finálně rozhodla do vztahu vstoupit, stanovila podmínku, že spolu s partnerem nikdy nebudou společně bydlet. Takto ustavená kritéria se mohou sice zdát příliš radikální, když se však ohlídneme na minulost paní Zuzany a na zkušenost mnohaleté samoty, kritéria dávají smysl. Sama říká: „...pokud chci abychom měli náš vztah hezkej, je to takhle no, že si těch 5 dnů žijeme spolu a potom na ty 2 zbylý si jedeme každý po svém.“ Ve formě odděleného soužití navíc vidí participantka mnoho výhod.

...člověk nemusí nikoho obskakovat, vařit, prát, nic. Je to ta svoboda no, za mě to výhody má, je to pořád jak takový to na začátku když se randí a ne úplně vztah. Ale zas když se teď přítel o domácnost stará finančně, tak já taky funguju tak, že se mu postarám o věci. Já moc nevýhod teda nevidím, ono spíš přítel je tam vidí, jako asi u mladých chápu, že to může mít nevýhody, že se nevidí a chtějí být pořád spolu a tak, ale v tomhle věku mně se to líbí, je to absolutní svoboda. Snad to bude dobrý, žádnou vážnou krizi jsme zatím neměli.

Vztah s bývalým manželem se zdál být z popisu participantky v mnoha aspektech komplikovaný a s momentálním vztahem absolutně nesrovnatelný. Manžela popisuje jako výbušného muže, který na ní dokázal být zlý a necitelný, zatímco momentální přítel je úplným opakem, je velmi citlivý (občas až příliš) a primárně se nebojí explicitně ukazovat, jak moc paní Zuzanu miluje, což si na něm velmi váží. Přítele popisuje jako velmi vzdělaného a chytrého, starostlivého romantika, který je však v mnoha ohledech „svůj“. V některých situacích se paní Zuzaně zdá až příliš přecitlivělý, participantka vypráví o tom, jak moc byla v šoku, když například najednou viděla přítele poprvé plakat. Něco podobného v předešlém partnerství totiž nikdy nezažila. Je zde opravdu patrný kontrast obou vztahů, a přestože se s momentálním přítelem ne vždy a na všem shodnou, v mnoha názorech se vyloženě rozporují a některá rozhodnutí partnera participantka vyloženě nechápe, vždy nad všemi těmito negativy vítězí, jak moc paní Zuzanu přítel miluje a jak krásně se díky tomuto ona cítí. Romantiku ve vztahu zažívá deno denně, přítel jí hezky oslovuje, stále drží za ruku, objímá, zpívá zamilované písně a mnoho dalších. Jakékoliv představy, které paní Zuzana před vstupem do vztahu měla, partner mnohonásobně předčil. Moc si nyní užívá veškerou pozornost, které se jí od partnera dostává, stejně tak jako péči a rozmazlování. Přítel paní Zuzany měl celý život velké problémy se zrakem, což ho v mnoha ohledech velmi omezovalo. Celý život všechny operace kvůli možným komplikacím a rizikům odmítal a snažil se problém spíše ignorovat a až po vstupu do tohoto partnerství mu paní Zuzana dodala odvalu operaci očí podstoupit. Participantka uvádí, že nebýt jí, doteď je přítel skoro slepý. Ví, že jí tohle partner nikdy nezapomene a do smrti si bude vážit toho, jak se o něj paní Zuzana starala, když byl připoután na lůžku. Stejně tak jako Zuzanin partner, i ona si na vztahu nejvíce cení absolutní vzájemné důvěry a opory, kterou si navzájem jsou. Jako hlavní pilíř spokojenosti ve svém vztahu vidí právě to, že se má o koho v těžkých situacích opřít. Přestože kolikrát ani nemusí nic říkat, partner ví, co se děje a jak pomoci. Někdy se paní Zuzaně však zdá, že je přítel až příliš starostlivý. Pravděpodobně to však opět souvisí s tím, že byla tolik let zvyklá žít sama, a s pocity částečné nesvobody ve vztahu. Participantka popisuje, že je spíše typ ženy, která když se něco děje nebo se necítí dobře, chce být pouze sama, dát se opět do pořádku a až poté pokračovat v kontaktu. Právě proto se jí někdy zdá, že je přítel se svou péčí až příliš vlezlý, z dalšího vyprávění je však jasné, že si paní Zuzana uvědomuje, že vše, co přítel dělá, dělá čistě z lásky k ní.

Měla jsem spousty krátkých vztahů, ale v životě mě nikdo takhle nemiloval a nerozmezloval, takže to si teď moc užívám. Někdy mi to teda už leze na nervy, že už to někdy partner přehání, když přijdu domů a pár minut dýl, už vyvádí, ale jinak je to hezký.

V tomto relativně novém partnerství se participantka cítí velmi šťastně a spokojeně. Uvědomuje si, že by byl partner nejradši, kdyby se spolu sestěhovali a vídali se každý den, v rámci zachování šťastného vztahu a své vnitřní pohody ovšem paní Zuzana ví, že to není možné. Právě proto si cení také toho, že na ní partner ohledně oddělených domácností nijak netlačí. Paní Zuzana je ráda, že se nakonec odhodlala a do partnerství vstoupila, nikdy by však nevěřila, že se jí poštěstí i v takto vysokém věku najít takto silné souznění a lásku.

6.2. Participant druhý – pan Patrik

Atmosféra rozhovoru s panem Patrikem byla velmi přátelská a přívětivá. Přesto, že se participant prvně rozhovoru a otázek velmi obával, neměl problém odpovídat velmi otevřeně. Rozhovor proběhl v domácím prostředí, tudíž jsme nebyli v průběhu rušení žádnými vnějšími faktory, a trval přibližně hodinu a deset minut.

Celé vyprávění bylo spíše orientováno na minulost. V částech rozhovoru, kdy participant hovořil o svých předešlých partnerstvích měl tendenci se více rozpovídat a představovat konkrétní zkušenosti, zatímco na témata týkající se momentálního vztahu spíše zpočátku odpovídal velmi ze široka a obecně. V rozhovoru se velmi často vynořoval kontrast a porovnání mezi právě předešlými partnerstvími a nově navázaným vztahem, s tím spojená silná souvislost s dětmi a celkovým vztahem k rodině.

Participant již hned na začátku rozhovoru uvedl, že jeho momentální partnerství, přestože navázané zhruba již před čtyřmi lety, nemůže být stále nazýváno jako partnerství, primárně kvůli vnějším překážkám a objektivním faktorům. Jedná se o značnou komplikaci, která podle participanta nejvíce ovlivňuje sféru společného soužití a přesto, že si sám dokáže velmi jasně představit vývoj vztahu v budoucnosti, několikrát opakovaně v průběhu rozhovoru uvádí, že to momentálně možné není. Pan Patrik hovoří o svém vztahu jako o velmi specifické situaci, o které v nynějším stádiu ví pouze nejbližší rodina. Celý rozhovor je provázán kontrastem mezi momentálním partnerstvím v tomto stavu a participantovými představami a vizemi vztahu do budoucna.

S těmito představami velmi úzce souvisí téma společné, či oddělené domácnosti, které je v nich nejčastěji zastoupeno. V rámci odpovídání na otázku, zabývající se výhodami a

nevýhodami odděleného soužití participant uvádí, že pro něj jednoznačně není cílem partnerství bydlet odděleně.

...prostě jako pro mě není tím cílem mít oddělený domácnosti mít a občas se navštívit, to to prostě ne. Kvůli tomu bych to ani nedělal, já mám radši když jsou spolu, já jsem teda nikdy nechápal ani oddělený ložnice, třeba žejo. Tak možná, že někdo chrápe, já teda nechrápu naštěstí. Tak oddělený domácnosti, bohužel to tak teď z nouze mám, ale jako rozhodně to není můj cíl prostě. Takže to oddělení to bych nepreferoval ale chápu, že to výhody samozřejmě má.

Svůj nynější vztah pan Patrik označuje jako nejlepší, jaký kdy měl a jednoznačně si dokáže představit společnou budoucnost. Jak sám uvedl „*Kdybych si to nedokázal představit do budoucna tak to bych v tom vztahu už ani nebyl žejo, to bych v něm nesetřával.*“ Na svém momentálním partnerství nejvíce oceňuje vše, co v předešlých manželstvích chybělo nebo dokonce zavinilo jejich ukončení. Konkrétně vztah k participantovým dětem. V celém rozhovoru participant velmi často hovoří o zkušenostech z minulých nevydařených manželství, týkajících se právě špatného vztahu bývalých partnerek k jeho dětem. Pan Patrik sice velice vědomě uvádí, že se o děti v klasickém slova smyslu už sice ani nejedná, protože je sám několikanásobným dědečkem a jeho děti jsou již dospělé, přesto však z podstaty rozhovoru vyplývá, že vztah k vlastní rodině je pro tohoto participanta opravdu na prvním místě. Velmi oceňuje to, jak se momentální přítelkyně chová ve vztahu ať již ke své vlastní rodině, tak k právě již zmiňovaným dětem pana Patrika, a uvádí, že se jedná o nesrovnatelný přístup v porovnání s předešlými manželkami. Je zajímavé konstatovat, že se v průběhu celého rozhovoru participant pouze minimálně zmiňoval nebo uvedl příklad o tom, jak se partnerka chová konkrétně k jeho osobě. Ať už se jednalo o otázku kladenou stylem „čeho si na partnerovi nejvíce vážíte?“ nebo otázky zabývající se samotnou podstatou partnerství, spokojenosti apod., participant tendoval své odpovědi vztahoval primárně ke svým dětem. Ve spojitosti s prvním manželstvím uvádí, že se bohužel situace vyvinula tak, že se musel dokázat o své děti dva roky postarat sám, přičemž se jednalo o stále ještě předškolní věk dětí, tedy o velmi náročné období. Druhé partnerství, ve kterém s manželkou spojili rodiny a společně tedy vychovávali tři děti začalo velmi slibně, záhy se však také ukázalo jako nefunkční právě kvůli partnerčinému vztahu k Patrikovým dětem. Právě kvůli těmto zkušenostem, které participant podrobněji popisoval, mi tedy dává smysl, že i v rámci odpovídání na otázky týkajících se nově navázaného partnerství již v pozdním věku, kdy

jsou děti dospělé a samostatné, participant stále obrací pozornost právě ke vztahu ke svým dětem a zakládá si na tom.

Z hlediska hlavních pilířů spokojenosti v partnerství participant odpovídá poměrně ojediněle. Uvádí, že krom tolerance, důvěry a společných zájmů, což jsou jedny z nejčastějších odpovědí mezi dalšími participanty, je zásadní „*aby tam prostě něco bylo*“. Tímto je myšlena vzájemná přitažlivost a to, že se chcete partnera například dotýkat. Zásadní roli přikládá i tomu, že partnera musíte „*nějak cítit*“ a musí Vás nějak oslovit. Tímto způsobem participant popsal konkrétní projevy romantické lásky ve svém vztahu:

To tam prostě je. To je jak když jdete domů a ten pes Vás ještě nevidí, ale ví, že tam prostě jdete žejzo, ta kůže a všechno je ve vzduchu a on už to cejtí a je z toho nadšenej, tak možná takováhle. A to se ještě ani necejtíte, ale cejtíte a možná o tom ani nevíte (smích).

Vzájemná přitažlivost, kterou participant popsal, se pochopitelně zároveň odráží i v intimitě s partnerkou. Přestože pan Patrik uvádí, že si je moc dobře vědom toho, kolik je mu let (68), a s tímto věkem spojených komplikací, úbytku drivu, energie a možností, již zmiňovaná fyzická přitažlivost toto vše přebila. Domnívám se, že v tomto může hrát poměrně zásadní roli i to, že participantova partnerka je o 10 let mladší. Sám participant uvádí, že se tak musí udržovat stále v kondici, každopádně je velmi pozitivně překvapen, čeho všeho jsou s partnerkou ještě schopní. Jak sám vše velmi výstižně shrnuje „*no to jsem ještě nezažil*“.

Mezi další podstatné pilíře spokojenosti participant uvedl důvěru, kterou popsal jako zásadní. Je zajímavé, že o důvěře se Patrik vyjadřoval téměř pokaždé ve spojitosti protikladu právě s nevěrou. Uvádí, že si nedokáže představit s někým se o partnera dělit či naopak být někomu nevěrný. V partnerství je podle participanta zásadní právě nemít potřebu s někým být a zároveň si shánět někoho jiného na chvilkové známosti. Na tomto je podle participanta celý vztah vlastně postaven.

Jak jsem již dříve avizovala, celý rozhovor je protkán komentáři a participantovým odkazováním se na své děti a předešlá partnerství. Jako hlavní v partnerství nahlíží to, aby zde fungoval jakýsi „*vztah k celku*“, k „*rodině, která ještě ani není rodinou*“. V této části rozhovoru participant odkazoval na problémy ve svém posledním manželství, kdy se právě tento vztah k rodině a dětem, která pochází z prvního manželství, stal hlavním kamenem úrazu. Právě proto na tento již zmiňovaný vztah k celku nahlíží, jako na jádro funkčnosti partnerství. Podobně jako jiní participanti se i pan Patrik zmiňuje o tom, jak zásadní je si

uvědomit, že do partnerství nevstupujete pouze s danou osobou, ale i s jeho rodinou a dětmi. Tomuto faktu byl většinou spíše přikládán důraz participantkami výzkumu, je zde tedy opět jasně vidět to, jak moc pana Patrika ovlivnila předešlá partnerství spojená se zodpovědností a nutností se dokázat postarat bez partnerky o své vlastní děti.

6.3. Participant třetí – paní Irena

Rozhovor s paní Irenou proběhl v domácím prostředí u jejího současného partnera a trval jednu hodinu a pár minut. Jednalo se opravdu spíše o narativní interview, participantka byla velmi otevřená a sama nevědomě zodpověděla skoro všechny mé předem připravené otázky a pokryla všechny oblasti, kterými se v práci zabývám. Při první úvodní otázce „mohla byste mi prosím povědět příběh Vašeho vztahu?“ začala paní Irena prvně hovořit o tom, jak se vlastně s partnerem seznámili, velmi brzo se však vyprávění přehouplo do roviny odděleného soužití partnerů a komplikací s ním spojených. Toto téma se také stalo hlavním bodem celého rozhovoru, ke kterému se participantka vždy vracela. Poměrně jasně z toho tedy vyplývá, jakou míru sféře soužití partnerů participantka přikládá.

Paní Irena bydlí ve městě více než 150 km vzdáleném od partnera a přestože se dojíždění zprvu nejevilo jako tak velká překážka, s přibývajícím věkem se jedná o velmi výrazný komplikující faktor. S partnerem jsou spolu již přibližně 10 let, s čehož prvních 8 let vztahu ještě oba dva pracovali. Při práci fungoval vztah na bázi vídání se pouze o víkendech a volných dnech, dovolených a svátcích. Nyní, když jsou oba partneři již v důchodu a mají „víkend vlastně pořád“, jsou méně omezeni a mohou spolu jednoznačně trávit více času.

...no a teď co už přítel přestal pracovat dřív tak už víc začal u mě trávit času, hlavně zimy, protože jsme oba lyžaři, a a teď kdy už jsme oba doma tak ho trávíme ještě víc spolu, dokonce jsme třeba když vznikl ten první lockdown jsme strávili spolu snad skoro měsíc a půl, nebo 2 měsíce v kuse.

Paní Irena vidí s přibývajícím věkem vzdálenost jako zásadní problém. Přestože jsou s partnerem oba mobilní, přichází na to, že dvou a půl hodinová cesta autem už si vyžaduje jednu či více pauz a dopravní objížďky, špičky či jiné komplikace jsou více a více vyčerpávající. Celková unavenost po cestě se razantně zvyšuje a participantka uvádí, že se kolikrát ještě druhý den po příjezdu cítí velmi vyčerpaná. Vzdálenost a dojíždění můžeme v tomto partnerství vnímat jako určitou daň za lásku- „když budu se s ním chtít držet za ruku

tak musím jet 150 km no“. Z vyprávění vyplývá, že tento problém spíše obtěžuje participantku. Její partner se samotným dojížděním takový problém nemá, vadí mu spíše to, že musí dojíždět více a mnohem častěji on sám.

S tématem odděleného soužití paní Irena vlastně skoro vždy spojovala téma samotného procesu stárnutí. Jako největší faktor, na který byla zároveň nejméně připravená, vidí celkový úbytek energie. Na příkladech popisuje to, jak se najednou těšení se za partnerem začíná obracet v hrůzu při představě balení si kufrů, dlouhé cesty a bolestí zad následující den. Z participantčina popisu vyplývá, že je tímto úbytkem energie opravdu zaskočená a vlastně neví, jak se s ním vyrovnat, natož jak budou celou situaci s partnerem řešit do budoucna. Zkušenost s bolestí je nepřenositelná a podle paní Ireny někdy i nesdělitelná, velkou oporou je jí však to, jak moc dokáže být partner tolerantní.

Zajímavé je, jak participantka popisuje a nahlíží na proces stárnutí u partnera. Přítel paní Ireny je stejně starý, z jejího popisu však vychází jako fyzicky stále velmi zdatný. Paní Irena hovoří o jakémsi škodolibém doufání a čekání na to, až začne partner také stárnout, aby se sama necítila tak špatně. Trápí ji totiž to, když se na ní musí brát ohledy. Uvádí příklad, kdy si při různých výletech a dovolených musí vždy dopředu zjišťovat, jaký terén se v daném místě bude nacházet, jak daleko bude ubytování od vycházkové trasy a podobně. Dále hovoří o některých pohybových aktivitách, které spolu kdysi s přítelem podnikali, a které se jí momentálně jeví již jako nemožné, právě kvůli zdravotním potížím z její strany.

... teď kvůli mně musí trošku jako ustat, dokonce mi šel trochu na nervy on tím, že byl tak fyzicky zdatnej, že já jsem jakoby chátrala a on ne, že jsem viděla, že je to pro něho určitej handicap.

No a naštěstí, čili on byl pořád takovej zdravěj fyzicky, nic ho nebolelo, měl problémy třeba jen se svojí psychikou, hlavou jo a takový, ale, už mi taky stárne a já jsem z toho nejdřív měla takovou (smích) takovou trošku jakože ááá konečně ho taky něco bolí.

Paní Irena popisuje tedy určitou radost z dob, kdy se u partnera poprvé objevily náznaky stárnutí, v celé situaci však vidí i pozitiva toho, že nemají již tolik potřebu se za něčím honit, hlavně ze strany partnera, a mají více volného času jen čistě na sebe. Přes převahu nevýhod odděleného soužití si paní Irena ovšem stále myslí, že to, jak krásný a bezproblémový vztah spolu s partnerem mají, je částečně zajištěno právě oddělenými domácnostmi.

V rámci mého dotazování se na budoucí plány ohledně soužití partnerů se paní Irena na chvíli odmlčela, zamyslela se a odpověděla, že vlastně vůbec netuší. Společného soužití s partnerem a sdílení jedné domácnosti si momentálně nedokáže představit. Vzpomíná, že v samotných začátcích vztahu si vlastně nepřála nic jiného než se s přítelem sestěhovat, přemýšlela i nad tím, že by ukončila svou praxi v rodném městě kde žije a přestěhovala by se za partnerem. Nikdy však nedošlo k tomu, že by partner možnost společného soužití navrhl. Paní Irena zas nechtěla být ta, která by toto téma nakousla jako první a tak tuto dobu přešli a více se ideou společné domácnosti nezabývali. Nyní uvádí, že je tomu vlastně ráda. Svou roli při představě soužití s přítelem jednoznačně hraje i věk partnerů, spojený s různými zdravotními obtížemi, které se pomalu začínají projevovat.

...spíš jsem přemýšlela, že on kdyby byl špatnej a někdo by ho měl dochovávat, to mi v hlavě samozřejmě proběhlo. Má za sebou taky takovou etapu, která trošku nás vyděsila všechny a musím říct, že úplně se mi do toho nechtělo. Když bych si sáhla úplně do svědomí, tak jsem si říkala, no ani mámu jsem takhle nedochovala, šla potom do domova pro seniory, jo a najednou jsem si říkala, no a to tam je ještě fakt, že jsem tam pracovala, ted' už nepracuju, byl by to jako rozdíl, no ale já myslím že ta příroda to nějak zařídí, že ani to takhle to, ale myslím si, že zatím oba dva nezvažujeme.

Oddělené soužití má však podle paní Ireny i své výhody. Pro participantku je to nejvíce to, že pokaždé když absolvuje dlouhou cestu za partnerem a pobývá několik dní u něj, je odměněna bezstarostným pobytem.

Já když už jsem když už přijedu a jsem tady, tak já se tu mám fakt božsky. On se o mě stará, jako udělá mi z toho takovou týdenní dovolenou třeba.

Já si tady na starý kolena jsem se třeba začala učit angličtinu, tak já si čtu, dělám si angličtinu na terásce a on se fakt jako postará, že já si tady odpočinu.

Paní Irena si uvědomuje i důležitost toho, že jsou s partnerem oba ekonomicky zcela nezávislí, díky čemuž si vůbec luxus dvou domácností mohou dovolit. Ekonomická nezávislost partnerů se může odrážet i na tom, že se mohou ve vztahu cítit zcela rovnocenní. Nikdo není na nikom závislý, nikdo se nemusí cítit zneužíván a svou domácnost si každý dotuje sám. Na chvíle strávené spolu partneři založili společný účet, který oba rovnocenně

dotují, což jim umožňuje si společně strávený čas na plno užít, aniž by se museli zabývat tím, kdo co platil.

Vyjma momentálních komplikací ohledně odděleného soužití paní Irena uvádí, že se jednoznačně jedná o nejlepší partnerství, jaké kdy zažila. Partnera považuje vlastně za manžela a vztah se pro ní od manželství nijak neliší. Nahlíží na partnerství jako na plnohodnotné a naplňující, stojící na několika hlavních pilířích. Participantka uvedla, že je pro ni absolutně zásadní otevřenost, kterou s partnerem k sobě chovají.

Že můžu partnerovi říct téměř cokoliv. Nepřišla jsem zatím na něco, pokud bych chtěla mít nějaký tajemství tak to si uchovám, o tom to není, ale nevím, co by se mohlo stát že bych nemohla přijít a říct mu to, ať už by to bylo plus nebo minus, takže tohle je pro mě taky jako velké pilíř, cokoliv se stane můžu mu říct i jako o svých blbejch vlastnostech.

Dodává, že se jí takovéto otevřenosti nedostalo ani v předešlém 20 let trvajícím manželství. S otevřeností souvisí i to, že se má paní Irena ve všem na koho obrátit, přičemž ví, že nikdy nebude odpákována. Tuto oporu společně s tím, že je velmi důležité moci se na partnera spolehnout, udává jako další základ fungujícího vztahu. Na partnerovi si velice váží klidu, se kterým je vždy schopen jí poradit a schopnosti najít optimální řešení jejich problémů. S tímto souvisí další důležitá charakteristika partnerství a to fakt, že se s přítelem nehádají. Neshody se mohou ojediněle vyskytnout, pro paní Irenu je však zásadní, že z nich nikdy nevznikne hádka. Na partnerovi velice oceňuje schopnost uznat chybu, ohromnou snahu najít kompromisní řešení a celkové nastavení fungování v partnerství. V komparaci s očekáváními od partnerství paní Irena explicitně uvádí, že momentální přítel všechny představy naplnil, a to dokonce ze všech partnerů nejvíce. Z celého rozhovoru průběžně vyplývá to, jak moc si participantka váží a uvědomuje neskutečné obohacení života, které jí partner umožnil.

...očekávala jsem něco takovýho, s čím jsem měla zkušenosti ať už třeba z manželství, nebo z nějakých přátelských vztahů, a tento vztah mi to teda bohatě naplnil a na, vlastně přinesl mi něco na co jsem nebyla ani nachystaná...

Podtématem představ vztahu a očekávání se stalo přijetí celé rodiny. Přestože participantka vstoupila do nového partnerství ve věku šedesáti let, kdy už byli i její i partnerovi děti dospělé, několikrát v rozhovoru zmínila, jak je přijetí celé rodiny

v partnerství podstatné. V takovýchto partnerstvích musí člověk často brát ohled na to, že nevstupuje do vztahu pouze s partnerem, ale i s celou partnerovou rodinou. Paní Irena toto shledává jako určitý problém, který se může často v podobných partnerstvích vyskytovat.

Je tam velký umění vzít tu rodinu, která k němu patří, to je spousta lidí jdou do vztahu a partner jim vyhovuje a všechno, ale vůbec neuvažují že musí přijmout tu rodinu a to úplně lehký vždycky není.

Opět zde zmiňuje postoj svého partnera, u kterého velmi oceňuje jeho toleranci a bezproblémovost přijetí její rodiny, což je pro paní Irenu zásadní. Tento pohodový přístup partnera a jeho schopnosti ujmout se role nevlastního dědečka Ireniných vnuků, je pro participantku jeden z dalších pilířů absolutní spokojenosti ve vztahu.

6.4. Participant čtvrtý – pan Mirek

Pan Mirek nabídl, že se rozhovor může odehrávat u něj doma, atmosféra byla tedy přátelská a participant byl opravdu velmi ochotný odpovídat na všechny otázky. Rozhovor trval hodinu, pan Mirek však sám uvedl, že by byl schopný povídat ještě dlouho. Participantovi je momentálně 70 let a nový vztah navázal těsně po 60tce prostřednictvím online seznamky. Po nevydařeném manželství, které se po dlouhém prodlužování rozhodl sám pan Mirek ukončit, se cítil, jakože si potřebuje částečně dokázat, že chyba a problém není čistě v něm samotném. Nejednalo se o žádné dokazování si ve stylu „jsem machr, mačo, ještě na to mám“, spíše bylo hlavním důvodem hledání nového partnerství „zjistit, že nejsem takovej blbec jak se o mě 10 let říkalo“. Pan Mirek tedy přibližně ve svých 58 letech aktivně hledal partnerky, svou roli hrálo také to, že participanta nic nedrželo zpět – děti z prvního manželství byly v tomto čase již dospělé a soběstačné, pan Mirek tak nechtěl být sám a „házet flintu do žita“. Od nového vztahu měl participant určitá očekávání, která momentální partnerství jednoznačně předčilo. Nepřál si najít pouze někoho, s kým by mohl sedět u televize a popíjet kávu na terase, hledal rovnocennou partnerku, která by ho chápala a sdílela jeho záliby. Jak pan Mirek uvedl na svém profilu online seznamky, je to velký cestovatel, jehož hlavními zálibami jsou lyžování, jízda na motorce a potápění. Momentální přítelkyně participanta zaujala tím, že působila jako „příjemná nezáluždná chytrá paní, kdy zdůrazňuji slovo chytrá, protože to je pro mě hodně důležitý, no a není ani ošklivá, pokud to můžem v tomto věku o něčem takovým hovořit (smích).“

Pan Mirek několikrát v rozhovoru opakuje, jak moc zásadní je pro něj to, že má partnerka rozum. Toto slovo se objevuje i v jiných formách jako „porozumění“, „rozumná“, „rozumí mi“ a jiné. Participant uvádí, že si obrovsky váží chytrých lidí a sám si uvědomuje, že má velké štěstí na opravdu inteligentní přátele. Několikrát v průběhu rozhovoru vzpomíná na své minulé manželství a srovnává ho s momentálním partnerstvím. Zásadním rozdílem mezi oběma vztahy se zdá být právě míra porozumění partnerů, rozumnost ve zvládnutí určitých náročnějších situacích a rozumné řešení sporů apod. Minulá partnerka musela mít podle vyprávění pana Mirka vždy absolutní pravdu a žádná jiná správná řešení neexistovala, zatímco v momentálním partnerství tomu tak není a partneři dokážou o všem otevřeně mluvit. Na své přítelkyni si také proto pan Mirek mimo jiné nejvíce váží toho, jak vstřícná, chápající, otevřená a klidná je.

Důležitý je vzájemný pochopení a porozumění a (pauza) nulová hysterie, kdybych to trošku přehnal. Řešení problémů v klidu, vzájemnej zájem, že mě zajímá, co partnerka, jí zas co zajímá mě, vona je partnerka i ráda když se něco nového dozví, velice je ráda, že když se třeba bavíme vo něčem, já jsem takovej intelektuál totiž.

... ono se to prakticky nestalo, že by nastal nějaký zásadní konflikt mezi náma jo, ale říkám nestalo se to zatím protože jsem schopní se domluvit, to znamená chápeme co říká ten druhý, když se milím, přiznám, že se milím a nastoupim na pravdu toho druhýho no.

Pan Mirek si dále cení extrémní šikovnosti (ať již manuální a motorické) a také toho, jak dokáže být partnerka schopná. Partnerka navíc panu Mirkovi pomáhá řešit jeho „bludy a stresy“ a to i jen tím, že se má pan Mirek komu svěřit a ví, že ho někdo vyslechne. Vzájemná potřeba tedy spočívá také ve vzájemné opoře partnerů a schopnosti si navzájem poradit v běžných i náročnějších situacích. Pan Mirek dále také popisuje, jak intenzivně se o něj partnerka starala poté, co se dvakrát vyboural na motorce, a jak moc je za to vděčný. Vzájemná péče tedy také přispívá k partnerské spokojenosti ve vztahu. Projevy romantické lásky není pan Mirek schopný explicitě popsat, z vyprávění je však jasné, že intimita hrála primární roli hlavně v počátcích vztahu. Postupně je však na partnerech již cítit, že stárnou a nejsou schopni provozovat všechny společné aktivity jako dříve.

Pan Mirek s partnerkou si udržují své oddělené domácnosti, které jsou od sebe vzdálené více než 150 km. S dojížděním nemá participant ani takový problém, vypráví, že když byl ne ani o tolik let mladší projel na motorce celý Balkán, Alpy, Sicílii apod., 150 km

pro něj tedy zas taková dálka není. Vadí mu však, že když zrovna pobývá u přítelkyně, necítí se jako doma. Primárně dojíždí za partnerkou on, pro přítelkyni je to z hlediska zdravotních problémů a závazků doma větší komplikace. Z popisu celé situace panem Mirkem se domnívám, že mu oddělené soužití vlastně poměrně vyhovuje. Jakožto člověk zvyklý opravdu velmi často cestovat potřebuje nějakou osobní svobodu, kterou mu svá vlastní oddělená domácnost zajišťuje. V partnerství je šťastný, své přítelkyně si nesmírně váží a je vděčný, že se našli, obává se však, že by mohlo nastávat více drobných konfliktů, pokud by se rozhodli domácnosti sloučit. Dobrodružná povaha pana Mirka se projevuje i v tom, že nemá žádné větší trable se během pár minut sebrat, sbalit jen to nejnnutnější a odjet, působí jako velmi spontánní člověk a sám přímo říká, že nemá plánování příliš v lásce, což občas může vyvolávat mírné rozepře s partnerkou. Společnému soužití se tedy participant vyloženě nebrání, uvědomuje si však, že by pravděpodobně musel některé své „charakterové vady“ viz to, že je „extrémní bordelář“ změnit, což opět souvisí s určitou formou omezováním. Pan Mirek je velmi soběstačný, umí se o sebe postarat a udává, že umí výborně vařit. Působí jako člověk s opravdu mladým duchem a možná právě proto (společně s dosavadním životním stylem cestovatele) se ještě necítí plně připraven na usedlejší život starého člověka, který by mohlo společné soužití evokovat.

6.5. Participant pátý – paní Alena

Paní Alena se nejednou charakteristikou lišila od ostatních participantů. Samotný rozhovor byl kvůli vzdálenosti a preferenci participantky veden online, odlišující byl také věk participantky – paní Aleně je již 80 let, což ji činí nejstarším účastníkem mého výzkumu a do třetice je jako jediná na rozdíl od všech ostatních participantů ovdovělá a ne rozvedená, což se jednoznačně odráželo v mnoha aspektech spojených s navázáním nového partnerství. Přestože rozhovor probíhal online formou, nebylo toto prostředí nijak omezující, zvuk i obraz byly kvalitní a nedošlo k žádným problémům s připojením. Rozhovor trval 45 minut, čímž se také liší od rozhovorů předešlých, byl tedy nejkratší, každopádně jsme s paní Alenou dokázaly pokrýt všechna témata. Participantka z počátku moc nevěděla, jak začít, a spíše mě požádala, ať začnu klást otázky já, postupně se však objevovaly i delší narativní pasáže. Paní Alena se dokázala velmi dobře držet tématu a nezabíhat podrobně do nesouvisejících příběhů, vliv na toto mohlo mít i to, že je participantce již 80 let a delší rozhovor by pro ni byl možná příliš náročný a vyčerpávající. Možná proto spíše ze začátku tendovala participantka k stručnějším odpovědím, celý rozhovor měl však velmi přátelskou atmosféru a paní Alena o svém momentálním partnerovi mluvila opravdu s láskou a krásně.

Participantka nejvíce a nejčastěji zdůrazňovala, jak moc je pro ni důležité, že není sama a má někoho, kdo tu pro ni je. S momentálním partnerem se dali dohromady až v opravdu pozdním věku 73 let, a přestože se paní Alena vstupu do nového vztahu zpočátku velmi obávala, je momentálně šťastná, že „do toho šla“ a partnera si velmi váží. Hned z kraje rozhovoru začala popisovat veškeré okolnosti seznámení se s partnerem, a to, jak se vztah zprvu vyvíjel. Co však stojí za zmínku je fakt, že paní Alena ovdověla již ve velmi brzkém věku, kolem 30 let, a od té doby až do věku 73 let žádného vážnějšího partnera neměla. Syna, který se narodil 5 měsíců od smrti manžela, vychovávala sama a defacto, jak sama popisuje, žila 40 let bez partnera po boku – „*po ovdovění jsem neměla nikoho, to jsem ztratila rozum až potom (smích), nějací nápadníci by byli, ale nic jsem nereagovala, měla jsem malé děti a potom, jsem to tak už nechala*“. Participantka dodává, že ani neměla potřebu někoho hledat, registrovat se na seznamkách a podobně, naučila se žít sama a zvládala to. Obecně však můžeme říct, že čím déle je člověk zcela sám, tím více si zvyká na to nemuset se nikomu podřízovat, je pouze svým pánem a jedná sám za sebe. Tím více je však následně těžší opět se dokázat druhé osobě otevřít a často přistupovat na nutné kompromisy. Paní Alena uvádí, že měla zpočátku velký strach, zdali vůbec zvládne nějakého partnera mít a sama v průběhu rozhovoru zmiňuje, že byla sama sebou překvapená „že to vše nějak zvládla“. Přesto, že toto nové partnerství navázala opravdu mnoho let po smrti manžela a člověk by si pomyslel, že po tolika letech truchlení je na nový vztah nahlíženo jako na krásnou záležitost, participantka říká, že se nejvíce bála právě toho, co si pomyslí okolí.

Já jsem se bávala lidí, že mě budou odsuzovat, po tolika letech. Já jsem od třicítky byla sama, no tak jsem se bála nejvíc, co si řeknou že v tak starém věku si začínám. Ze začátku to tak bylo no, obavy z lidí hlavně. Nikdy jsem nikam nechodila shánět, hledat, čekala jsem na toho prince a on přišel (smích). Ani jsem nikam nechodila no.

Paní Alena uvádí, že žádná očekávání od nového partnerství rozhodně neměla, spíše se opravdu bála. V prvotních fázích vztahu se dokonce radila se svým okolím, zdali je vůbec vhodné v tomto věku nějaké partnerství začínat a zdali se to sluší.

Když jsem se dávali dokopy tak jsem to řešila i se sousedkou, pořád jsem váhala co mám dělat tak jsem se s ní radila, abych nebyla na posměch lidem, bylo to pro mě těžký po tolika letech, ale zvládla jsem to. Jedna sousedka mě odrazovala a snažila se mě od toho odmluvit, ona byla zvyklá sem každý den chodit, tak mě od toho odmlouvala a potom jeho naopak

přemlouvala, no měla jsem to těžký. Když jsem to ale potom volala jedný mojí kamarádce, ta byla šťastná, ta mě do toho přímo vsotila, ta to vzala výborně, i můj syn a potom to všichni vzali, nikomu to nevadilo.

Očividně zde tedy hrály roli i vnější faktory, viz sousedka, která pravděpodobně nechtěla přijít o svou kamarádku (paní Alenu), se kterou již byla zvyklá trávit každý den a mohla se tak novým partnerem cítit ohrožená. Jak však sama paní Alena dodává, horlivost přítele byla neúprosná, a tak nakonec na schůzku přistoupila. Jednoznačně tedy z popisu vyplývá, že z počátku se partnerství formovalo primárně ze strany Alenina přítele, který si ji „prostě nějakým způsobem dokázal získat“ – „*On mi začal vyvolávat pořád no, až mě to tak jako vytáčelo, tak jsem si říkala, co spolu budeme pořád vyvolávat, to s tebou nemůžu jít radši na víno? Tak jsem šla no (smích)*“. Z rozhovoru jsem měla pocit, že počáteční strach a obavy paní Aleny brzy vystřídal a přebil krásný pocit z toho, opět se cítit, jakože k někomu patříte. V pasážích, kde participantka popisuje, jak s partnerem prvně začali chodit na procházky a jak ji začal navštěvovat se mi zdálo, jako by paní Alena pookřála a začala najednou vnímat, že skončilo období, kdy musela vše zvládat a na vše být úplně sama, což je pocit, který se jí již po tolika letech hluboko zakořenila. Dokážu si pouze představit, že po letech samoty muselo být pro paní Alenu obrovským skokem opět začít chodit do restaurací a kaváren s partnerem po boku a chápu, že strach ze zvládnutí celkové situace byl víc než na místě. Sama participantka vypráví, že tuto fázi randění má ze všeho nejradši a bylo tomu tak již s manželem – trvalo prý 4 roky, než přistoupila na svatbu, právě kvůli oblíbenosti této prvotní fáze vztahu. Nejvíce si tedy cení společně tráveného času s partnerem, kdy si stále mají co vyprávět a o čem povídat.

Do vztahu se pochopitelně propisuje i věk partnerů, oba za sebou již mají pár operací a zdravotních komplikací. Přítel paní Aleny je navíc po těžké nehodě, jejíž důsledky se projevují v tom, že již nedokáže příliš dlouho chodit. Jezdí sice rád na kole, toho se však již paní Alena ve svém věku obává. Partner má navíc problémy se zrakem, tím pádem společně trávení času například v kině či divadle nepřichází v úvahu. Z vyprávění bylo zřejmé, že paní Alenu moc mrzí, kolik omezení stárnutí a zdraví přináší, přišlo mi však, že se s partnerem spíše snaží nahlížet na situaci optimisticky a dělají vše pro to, aby ze svých strastí vytěžili i to dobré. Paní Alena moc ráda luští a čte, a přestože partner dobře nevidí, nezabránilo jim to tuto aktivitu společně dále provozovat:

... a on má smůlu, protože už ani koukat nemůže, má něco s očima a operovat se to nedá. Ale já co luštím, tak si to odkládám, to jsou takové zajímavé tajničky, tak mu to pak předčítám, a často i časopis co odebírám, si to přečtu a potom mu vše vyprávím., to má rád. Ho tak informuju...

Vztah je postaven na vděčnosti partnerů jednoho druhému, na společně trávených chvílích a na společném a opětovaném zahánění samoty. Paní Alena si na partnerovi nejvíce váží toho, jak štědrý a milý je a toho, jak se nebojí projevovat své city. Z popisu a způsobu, jak o svém přítelovi participantka mluví je patrné, že mu na ní opravdu záleží a že mezi partnery i v tomto věku vykvetla silná láska, projevující se právě i v těch nejmenších maličkostech. Přítel paní Aleně i několikrát denně volá, nakupuje jí, projevuje svou lásku i na fyzické úrovni – vždy když se vidí obejmě ji, dá pusku, chytne za ruku, oslovuje zdobnělinami a při loučení dodává, jak moc má paní Alenu rád a že se to nikdy nezmění. Alenin partner je sice také vdovec, ale po smrti manželky nová partnerství ještě navazoval, žádné však nedopadlo šťastně a pravděpodobně si právě proto paní Aleny tolik váží. Přestože nejsou manželi, zůstala s ním v dobrém i ve špatném, když měl po operaci, byl zraněný, a delší dobu se nemohl hnout z lůžka, paní Alena za ním každý den docházela domů a starala se o něj. Nyní se o sebe dokáže postarat sám, je velmi soběstačný a až na vaření dokáže vše, partneři se však přeci jen navzájem k něčemu potřebují, a to právě k zmiňovanému „být tu jeden pro druhého“.

Nejdůležitější je to, že nejsem sama a on to samé. Že mám někoho blízkého. Protože už, kdo se mi má věnovat, každý má svoje už starosti, syn mi volá každý boží den, ale s přítelem jsem denně na telefoně minimálně 3, 5krát, a my si máme stále co říkat a vyprávět.

Těšíme se na každé shledání no a chybíme si, je to jiné když jsem tu sama a pořád něco dělám, pečů vařím, když je on tu, nic nedělám, už mám vše připravené. Snažím se, ve středu tu má večeři, v neděli snídani oběd večeři a v sobotu taky tak, tak snažím se dokud můžu, budu to dělat. Však on je rád, on by byl nešťastný když by byl sám.

Partneři spolu nežijí, každý má svůj byt ve stejném městě nedaleko od sebe, mají však pravidelně stanovené dny, kdy se navštěvují. Zajímavé je, že toto mají stejně nastavené již od začátku vztahu, tedy posledních 7 let a dohodli se tak oboustranně. Paní Alena uvádí, že část randění je pro ni nejkrásnějším obdobím a vždy to tak chtěla zachovat. Možnost

sestěhování se s partnerem nikdy ani neprobírali, s čímž s největší pravděpodobností souvisí vysoký věk partnerů (80, 81). Přeci jen je stěhování se opravdu velkou změnou, navíc paní Alena na rozdíl od partnera žila opravdu přes 40 let sama a něco jiného je se několik dnů týdně vídat s přítelem a něco jiného je se sestěhovat, což bychom mohli chápat jako „práci na plný úvazek“. Navíc se jedná o partnery důchodového věku, kteří nejvíce času tráví z mnoha důvodů právě doma. Paní Alena dále uvádí, že se v mnoha věcech s partnerem neshodnou, nikdy to však nevyústí v hádku nebo v to, že by se jeden z páru opravdu rozčílil. Sami sebe a své rozdílnosti navzájem přijímají, a právě pro to, že má každý jiné zvyky, které už nechtějí měnit, jim varianta odděleného soužití plně a oboustranně vyhovuje.

Já nevím, už roky jsem byla zvyknutá na klid, i on, tak se nám to žádá takhle no. Nevím jak to jinak říct, je to tak lepší. Já myslím, že kdybychom byli spolu, v některých názorových věcech jsme úplně jiný, takže bysme si třeba i vadili no. Takhle je to hezký no, to že vlastně pořád randíme. Tak, je to takhle dobré.

Téma rodiny, dětí, vnoučat a pravnoučat v průběhu rozhovoru párkrát zaznělo, participantka mu však nevěnovala tolik pozornosti. Přeci jen děti i vnoučata obou partnerů jsou již poměrně odrostlá a starší, paní Alena je navíc prababičkou a rodina partnerů do jejich vztahu už tolik nezasahuje a neovlivňuje jej, jako kdyby například měli děti mladší. Paní Alena se seznámila s partnerovou rodinou již na začátku vztahu a pár let trávili dokonce společné Vánoce, nyní se však vídají jen opravdu příležitostně a primárně si svůj čas věnují s partnerem navzájem.

7. PREZENTACE DAT

V následujících řádcích představuji data, která vznikla z realizovaného výzkumu. Názvy kapitol odpovídají názvům jednotlivých kategorií a témat, které se v průběhu rozhovorů vynořily. V rámci rozdělených kapitol dále popisují a interpretují jednotlivé kódy.

7.1. Hlavní důvody vstupu do nového partnerství

V rámci své hlavní výzkumné otázky jsem se zabývala také tím, jaké byly hlavní důvody vstupu do nového partnerství, nebo co naopak participanty drželo zpět. Na tuto otázku jsem se ptala všech participantů, pokud ji již sami nezodpověděli v rámci úvodní narace, nejčastěji spojené s obdobím formování nového partnerství. Mezi nejčastější důvody vstupu do vztahu patřil fakt, že participanty jednoduše nechtěli být sami, přesto že ne všichni

toto tvrzení explicitně formulovali. Zabránění samoty v pojetí „nebýt na život sám“ a „mít někoho po boku“ se ve výsledku vyskytla u všech participantů, rozdílné však bylo prvotní nahlížení na představu vstupu do partnerství v pozdním věku. Někteří participanti, jako například pan Patrik velice otevřeně hovoří o tom, že *„tak jsem byl už tenkrát připravenej, že i v domově důchodců si najdu další partnerku. Protože víte, že bych byl sám, to nechci.“* Podobně popisuje rozhodnutí navázání nového partnerství i paní Irena:

„Tak já po rozvodu jsem nechtěla být sama, věděla jsem jako že bych chtěla mít nějakýho člověka vedle sebe. Mám 2 děti, 43 let dceru a 30 let syna, každéj mají svůj život, a tak jsem se snažila navázat nějaký kontakt...“ (Irena)

Přestože všichni participanti uvedli, že jsou ve svém momentálním partnerství velmi spokojení a jsou šťastní, že se nakonec rozhodli nový vztah uzavřít, před samotným vstupem do něj čelily participantky Zuzana a Alena určitému dilematu. Popisují, že právě z tohoto důvodu vztah v počátcích vznikál spíše ze strany partnera, který je nějakým způsobem přesvědčil, participanty se však navázání nového partnerství zprvu stranily. Konkrétně paní Alena se hodně ohlížela na svůj věk a na to, zdali se „vůbec ještě sluší“ aby i ve stáří nový vztah navázala. Měla strach z toho, co si o ní budou říkat lidi a jak na její nový vztah bude okolí reagovat. Hlavním rozdílem, kterým se paní Alena od ostatních participantů liší je to, že není rozvedená, ale ve věku kolem 30 let ovdověla. Po smrti manžela se jí narodil syn a sama uvádí, že na dalšími vztahy nikdy nepřemýšlela. Jedná se tedy o případ, kdy manželství neskončilo kvůli nespokojenosti jednoho nebo obou partnerů rozvodem, ale kdy skončilo náhle úmrtím partnera.

„Já jsem se bávala lidí, že mě budou odsuzovat, po tolika letech. Já jsem od třicítky byla sama, no tak jsem se bála nejvíc, co si řeknou že v tak starém věku si začínám. Ze začátku to tak bylo no, obavy z lidí hlavně. Nikdy jsem nikam nechodila shánět, hledat...“ (Alena)

„On mi začal vyvolávat pořád no, až mě to tak jako vytáčelo, tak jsem si říkala, co spolu budeme pořád vyvolávat, to s tebou nemůžu jít radši na víno? Tak jsem šla no (smích)“ (Alena)

„...měla jsem spíš strach no. Ale on to dokázal no, věděl jak na mě.“ (Alena)

Dilematem u paní Zuzany nebyl strach z názoru lidí na nové partnerství, ani vnitřní pochyby o zvládnutí vztahu, ale souboj svobody versus vážného vztahu. Tomuto dilematu musela čelit nejvíce právě v počátcích vztahu, pravděpodobně právě proto vznikalo partnerství zprvu spíše z přítelovy strany. Paní Zuzana si však relativně brzy začala připouštět, že se nejedná pouze o příležitostnou známost (jako mnoho let předtím) a že je opravdu zamilovaná. V momentě, kdy se tedy paní Zuzana finálně rozhodla do vztahu vstoupit, stanovila podmínku, že spolu s partnerem nikdy nebudou společně bydlet a každý si udrží své oddělené domácnosti. Tímto způsobem si dokázala zachovat svou svobodu a zároveň umožnila vzniku nového partnerství. Přestože se podmínka může zdát poněkud příliš radikální, s ohledem na mnohaletou zkušenost svobody a nezávislosti paní Zuzany, které jsou pro ni zásadní, se domnívám, že toto řešení dává smysl.

„Mě to prostě ze začátku nelákalo, vždycky jsem se děsila nějakého vztahu, po rozvodu jsem si říkala, že už nikdy více. No a teď po 70 jsem se najednou přesvědčila, že to není konec (smích)“ (Zuzana)

„...pokud chci abychom měli náš vztah hezkej, je to takhle no, že si těch 5 dnů žijeme spolu a potom na ty 2 zbylý si jedeme každý po svém.“ (Zuzana)

Důvodem, proč chtěl pan Mirek najít novou partnerku bylo to, aby si nějakým způsobem potvrdil, že zkrachovalé manželství nebyla pouze jeho chybou. Snažil se tedy sám sebe ujistit, že hlavní problém není pouze v něm.

„Nechtěl jsem si nic dokázat jako spíš, no ono to dokázat má víc významů, já si to můžu dokázat jako že jsem frajer nebo machr nebo mačo, což u mě nepřichází v úvahu, nebo proto abych si dokázal a to je ten můj případ, že dělám věci dobře.“ (Mirek)

Oba mužští participanti dále uvedli, že neměli žádný důvod držet se od navazování nových partnerství zpátky. Jejich děti z prvních manželství jsou již dospělé a mají své děti a své životy, participanti se tedy navazování nových partnerství a hledání partnerek nijak nebránili.

7.2. Očekávání a představy nového partnerství

Očekávání a představy nového partnerství participantů častokrát zahrnovali do hlavních důvodů, proč se vůbec rozhodli vztah navázat. Z rozhovorů nejčastěji vyplývalo, že participanté konkrétní představy toho, jak by měl nový vztah vypadat neměli. Ve většině případů pouze uvádí, že věděli, co nehledají – tedy partnera/ku, kteří by byli charakterově stejní jako předešlý partner/partnerka z nevydařeného manželství. Participanté navíc dodávají, že si kolikrát ani nedovedli představit, že se jim ještě ve stáří vůbec podaří najít lásku a nového partnera.

„Tak já žádný velký očekávání neměl. Už víte jak je ten člověk, máte určitou představu, která je někdy mylná, tak si říkáte no dobrý, (pauza) pěkná ženská, ale to není pro mě, má jiné zájmy a pak zjistíte, že to tak není, že byla moje představa mylná a zase já znám svoji hodnotu, že je to někdy složitý, takže do toho jdete a moc o tom nepřemýšlíte a prostě jdete...“ (Patrik)

U paní Ireny a pana Mirka byla pevná představa partnera dána pouze věkem, participanté se totiž seznamovali přes online seznamky, kde si vybírali konkrétní věkovou skupinu lidí, se kterými se chtějí poznat. Co se očekávání a představy vlastností a charakteru partnera týče, nejeden participant uvedl, že partner či partnerka jakákoliv možná očekávání opravdu předčili. Většina participantů navíc dodala, že ani netušili, jak šťastní ještě dokáží být.

„Určitě jsem spokojená. Předčilo to mé představy. No myslela jsem si, že už nebudu schopná nějak takhle někoho milovat, nebo naopak. Měla jsem spousty vztahů, ale v životě mě nikdo takhle nemiloval a nerozmazloval, takže to si teď moc užívám, tohle rozmazlování a pečování.“ (Zuzana)

„Vlastně tenhle vztah mi přinesl něco na co jsem nebyla ani nachystaná, takže jsem to ani neočekávala, protože jsem ani nevěděla, že třeba takovýhle věci by mě měly, jako očekávat, takže, mě to naplnilo a to co jsem tak jakoby v hlavě měla nějakou představu partnera, myslím jeho vlastnosti a schopnosti, ták to naprosto hmm splnil z těch partnerů nejvíce.“ (Irena)

Paní Irena dále v rozhovoru uvedla, že mít nyní po svém boku partnera ji navíc umožnilo žít více společenský život, což ji v rámci single života trochu scházelo. Přestože neměla problém chodit do společnosti i bez partnera, cítila se mezi všemi páry více osamoceně. Participantka popisuje i situace, kde cítila ze svých vdaných či zadaných vrstevnic strach, aby se jim nesnažila partnera ukrást. Dá se předpokládat, že to pro participantku jistě nebyla příjemná zkušenost a částečně právě i zlepšení společenského života mohlo implikovat vyšší potřebu partnera.

„... tu společnost jsem potřebovala a s tím partnerem je to daleko jako daleko lepší, takže ne že bych ho potřebovala do společnosti, ale je to, i tak to bylo jako, ale taková ta opora, prostě on je pro mě jak manžel.“ (Irena)

Jediná ovdovělá participantka, paní Alena uvádí, že žádná očekávání ani představy vztahu na mysli neměla, právě protože u ní spíše převažoval pocit strachu. Neobávala se však partnerství samotného, ale toho *„jestli na to ještě mám, měla jsem obavy, jestli to dokážu s chlapem ještě, po tolika letech.“* Opět se zde však oproti ostatním participantům projevuje to, že byla paní Alena po smrti manžela tolik let sama bez partnera, s největší pravděpodobností z důvodů truchlení, ztráty naděje, výchovy dítěte, nedostatku času apod.

Obecně však participanté uvádí, že žádná konkrétní očekávání neměli, spíše čekali, jak se bude vztah vyvíjet s vědomím, že pokud jim nebude partnerství vyhovovat, setrvalat v něm nadále nemusí.

7.3. Partnerská spokojenost

Jak již píše v teoretické části mé práce, partnerská spokojenost je velmi subjektivní záležitostí. Toto tvrzení se v průběhu rozhovorů jen utvrdilo. Participanté zmiňovali vždy konkrétní příklady toho, čemu přikládají v partnerství nejvyšší důležitost a přesto, že každý uvedl příklady velmi osobní a úzce spojené s daným partnerem, na některých hlavních pilířích partnerské spokojenosti se participanté shodli. Mezi nejčastější a nejopakovanější pilíře patří vzájemná důvěra, tolerance a opora, kterou mezi sebou partneři sdílí.

„Hlavně důvěra bych řekla že je neskutečně důležité. Souznění, láska, mít o koho se opřít v těžkých situacích.“ (Zuzana)

„Ta tolerance záměrná, ta důvěra je zásadní podle mě, protože bejt s někým a čekat jestli někam nechodí, jako já si nedokážu představit, že bych se s někým dělil, nebo, že já bych byl někomu nevěrný, už z toho titulu, že někoho si k sobě připoutáte, on se do vás zamiluje a on vás pak zklame?“ (Patrik)

„No jakože tu oporu a že se můžu se vším obrátit, vím, že jako můžu. Ještě se nestalo něco, že třeba by mi neposkytl nějakou duševní oporu nebo radu, nebo že by řekl „ježíš s tímhle mě neotravuj, to je tvůj problém“ jo, to vůbec ne.“ (Irena)

„...on se mi zdá takovej jakoby hodně tolerantní, že to chápe, úplně se známe natolik, že naprosto vím, že on ví, že když řeknu že je mi blbě tak že on ví, že mi je.“ (Irena)

Dalším sdíleným pilířem se stalo vzájemné porozumění a partnerská otevřenost – to, že si mohou partneři sdělit úplně cokoliv.

„Otevřenost určitě to my si opravdu narovinu říkáme ty svoje nepříjemný pocity á, tím, že si je řeknem, tak oba dna vidíme i z mé strany i z jeho strany...“ (Irena)

„Nevím co by se mohlo stát že bych nemohla přijít a říct mu to, ať už by to bylo plus nebo minus, takže tohle je pro mě taky jako velkej pilíř, cokoliv se stanu můžu mu říct i jako o svejch blbejch vlastnostech, když jsem třeba nějak blbě zareagovala, v situaci která se ho třeba vůbec ani netýkala...“ (Irena)

„Důležitý je vzájemný pochopení a porozumění a (pauza) nulová hysterie, kdybych to trošku přehnal.“ (Mirek)

Vzájemnému porozumění přikládá nejvíce ze všech míru právě pan Mirek. Jednoznačně se zde odráží fakt, že ve svém minulém manželství byl participant dle popisu vždy ten, který neměl pravdu a ten, který udělal chybu. Z celého vyprávění vyplývá, že se bývalá manželka nikdy nesnažila chápat úhel pohledu pana Mirka a musela mít vždy absolutní pravdu. Předpokládám, že právě proto nyní participant popisuje vzájemné porozumění právě jako jeden z hlavních pilířů funkčního spokojeného partnerství a na partnerce si nejvíce váží právě toho, jak chytrá a empatická je. Rovina vzájemného porozumění se častokrát prolíná s dalším faktorem spokojenosti, kterým je schopnost řešení

konfliktů – ať už mezi partnery navzájem, tak i vzájemná pomoc a snaha vyřešit partnerovy trable.

„... ono se to prakticky nestalo, že by nastal nějaký zásadní konflikt mezi náma jo, ale říkám nestalo se to zatím protože jsem schopní se domluvit, to znamená chápeme co říká ten druhý, když se mýlím, přiznám, že se mýlím a nastoupím na pravdu toho druhýho no. Prostě řešení konfliktů v klidu.“ (Mirek)

„S manželem jsem se pohádala a on byl potom zlej, zatímco teď nikdy. Muž býval takovej necitelný, zatímco přítel je teď cejťa. To byly velký rozdíly.“ (Zuzana)

„No ten klid s jakým i v počátku dost těžce vypadající situace vyřešíme, to je dost velké pilíř na kterým to stavím.“ (Irena)

Vůči ostatním participantům si poměrně ojediněle pod pojmem hlavních pilířů spokojenosti ve vztahu vybavil pan Patrik to, že *„tam musí něco bejt“*. Tímto je myšlena vzájemná přitažlivost a to, že se chcete partnera například dotýkat. Zásadní roli přikládá i tomu, že partnera musíte *„nějak cítit“* a musí Vás nějak oslovit. Předpokládám, že i v tomto případě může svou roli hrát fakt, že se jedná o nejmladšího participanta (67 let), jehož partnerka je navíc o 10 let mladší. Vzájemná přitažlivost zde tedy pravděpodobně hraje vyšší roli než například v partnerství paní Aleny, která se svým přítelem vstoupila do partnerství až ve věku 73 let. Oběma partnerům je navíc nyní již přes 80 let a na rozdíl od stále sexuálně aktivního pana Patrika, má jejich společně trávený čas spíše platonickou podobu. S výše zmíněnou sexuální aktivitou souvisí také téma intimity a romantiky v partnerství a jejich projevy. Každý participant na toto téma reagoval jinak a stejně tak i romantiku v partnerství uváděl na jiných příkladech. Někteří uváděli romantiku v podobě trávení času s partnerem, hudby nebo například darování květin, jiní zas romantické projevy spojovaly s dotyky a fyzickým kontaktem s partnerem.

„Řekla bych že romantická láska je ze začátku vždycky, takový ty dotyky a podobně a u nás je to hodně hudba. On je přítel totiž i zvukař z divadla, jak měl špatný oči tak i když nemá žádný vzdělání tak ta hudba je pro něj strašně důležitá, takže já si spojím romantiku s hudbou. Potom pro mě třeba i četba a básně, že si spolu čteme. Potom se spolu procházíme, takže romantika je to trávení času spolu.“ (Zuzana)

„On je přítel hrozně milý. Víš, odchází, obejmeme, pusu dá, když přijde domů, to už máme nacvičené, musí mi zavolat že přišel, abych měla jistotu, to jsem zavedla tak, abych mohla v klidu spát... Říká mi zdobnělinami a při loučení mi vždy oznamuje, že mě má stále rád a nikdy se to nezmění.“ (Alena)

„Já na přítelovi miluju nejvíc jeho ruce. To je fantazie, on mi totiž umí namasírovat ruce, ovládá akupresuru, a na to já jsem velice citlivá, takže tím to vlastně začalo ta nějaká naše intimita. Takový ty dotyky, to jsem s nikým nezažila a hlavně jsou perfektní ty přede hry a i to ráno, probuzení, že mě dokáže hodinu hladit, to je nádherný. Ale i co se týče sexu tak jsem překvapená, že jsem nečekala, že v tomhle věku to ještě takhle půjde a bude to tak příjemný, říkala jsem si, že u těch ženských po 70ti to už přece ani nemůže jít a ono to funguje úplně skvěle.“ (Zuzana)

„On není romantik úplně ten jako co si představuje žena, ale jako pro mě, je citlivej a to co jsem potřebovala jako takovýhle některý ty momenty, tak se mi jich bohatě dostalo.“ (Irena)

Přestože byli všichni participanti opravdu otevření a sdílní, téma partnerské intimity a projevů romantiky patřilo jednoznačně k tématům méně rozvíjeným a komentovaným. Všechny participantky výzkumu měly každopádně menší problém o lásce a všim s ní spojeným hovořit, participanti spíše uváděli, že moc netuší, jak „to“ popsat:

„Romantika no, ano, ve smyslu, že spolu rádi koukáme v dál na hezkej svět, to ano. Společně obdivujeme hezký věci, bohužel i rádi jíme dobrý jídla (smích). Je to to být spolu no. Tohleto je pro mě prostě hrozně složitý no, já to neumím tohleto nějak popsat (smích)“ (Mirek)

„...mám rád i ty romantický filmy, kdy to dobře dopadne, no a já to tam tak vždycky vidím, že takhle to tam je a takhle by to bylo pěkný. Čili, takovou tu romantiku filmovou vidím i v tom životě a takhle věřím, že to tak je, ač to jsou takový ty americký filmy (smích)“ (Patrik)

Projevy intimity, sexuality a lásky u všech participantů partnerskou spokojenost značně navyšovaly. Přestože si někteří participanti uvědomují, že „to“ již nikdy nebude jako dřív, projevy vzájemného fyzického zájmu jsou pro ně velmi důležité a utvrzují je v partnerově lásce. Čemu participanti přikládali nejvyšší váhu v rámci tématu partnerské spokojenosti pochopitelně odráželo předešlé zkušenosti z manželství či partnerství, která za

svůj život participanti zažili. Ve svých výpovědích také často popisovali nejdůležitější charakterové vlastnosti partnera či partnerky a to, čeho si na něm/ní nejvíce cenní. Všechny ženské participantky výzkumu popsaly situaci, kdy byli jejich partneři připoutáni kvůli nějakému úrazu či onemocnění na lůžku a ony se o ně staraly. Participantky explicitně říkají, že jim byli partneři moc vděční a vážili si všeho, co pro ně partnerky dělaly. Jednou opakovanou vlastností, které si participantky na partnerech cenní je vděčnost a související starostlivost. Paní Zuzana a paní Alena, které byly obě zvyklé žít mnoho let samostatně a bez partnera si nejvíce váží toho, jak je má partner rád a jak moc je svou láskou zahrnuje.

„... v životě mě nikdo takhle nemiloval a nerozmazloval, takže to si teď moc užívám, tohle rozmazlování a pečování. Někdy mi to teda už leze na nervy... ale nic z toho není tak podstatný jako to, jak moc cítím, že mě miluje.“ (Zuzana)

„On není lakomý, dal by poslední co má, přijde nakoupí, donese, všechno, milý je... Těšíme se na každé shledání, ale on denně volá, a nejen jednou, každou noc, v půl 10 si vždycky dáváme dobrou noc.“ (Alena)

Partnerská spokojenost je tedy tvořena mnoha faktory a každé z výše uvedených partnerství je něčím jedinečné. Některé hlavní pilíře spokojenosti zůstávají stejné po celý život partnerů, jiné se s věkem mění. Láska ve vztazích některých participantů by mohla být spíše popsána jako přátelská, konkrétně u pana Patrika a paní Zuzany se však stále jedná o lásku velmi vášnivou. V obou případech však platí citát paní Aleny:

„...nejdůležitější je to, že nejsme sami a že se máme, že on má mě a já jeho.“ (Alena)

7.4. Vliv stárnutí partnerů na vztah

Každý participant minimálně jednou za rozhovor zmínil, že již začal pociťovat nebo si už delší dobu všímá toho, jak stárne. Procházký s partnerem již nemohou být tak dlouhé, některé aktivity, které by ještě před pár lety nedělaly participantům problém jsou již nerealizovatelné, častější únava a bolesti, to vše participanti popisují jako omezující. Přestože jsem se na toto téma v rozhovorech vyloženě neptala, každý participant popsal minimálně jeden příklad, kdy se již musel zastavit a přiznat si, že na tohle už nemá věk. Toto téma tedy samovolně vyplynulo v každém z rozhovorů.

Silnější dopady stárnutí popisují spíše participantky. Tento fakt může souviset s tím, že oba mužští participanti jsou velcí sportovci, kteří si dobrou fyzickou formu a kondici budují celý život. Proces stárnutí na participanty tedy působí mírněji nebo se tak minimálně cítí. Může se však jednat také o to, že se právě spíše muži chtějí cítit mladší a stárnutí si tak tolik nepřiznávají. Participanty obecně netrápí stárnutí ve formě vrásek, šedých vlasů, kosmetických změn a celkově změn vizuálních. Problémy spojené se stárnutím popisují spíše jako omezení funkčnosti těla a jeho pohyblivosti nebo například bolesti zad a kloubů. Z tohoto vyplývá také strach, kteří participanti pocítují v souvislosti s náročnějšími aktivitami. Primárně participantky se tak postupem času začaly některým činnostem úplně vyhýbat.

Velkým podtématem stárnutí samotného se stal masivní úbytek energie. Toho si nejvíce všímá a pocítuje paní Irena.

„To Vám můžu říct svůj postřeh z toho stárnutí, mně vůbec nevadí vrásky, nebo nevadí jako úplně na to jsem byla připravená, to je fyziologický jo, není žádnéj elixír mládí a ani bych ho nechtěla, jo že začně být ovislá kůže a takový, s tím jsem počítala, ale že přijde takový úbytek energie s tím jsem nepočítala.“ (Irena)

„...někdy si nejvíc ze všeho přeju jenom opravdu odpočívat válet se doma a nedělat nic a ne balit kufry a jezdit někam“ (Irena)

Úbytek energie je pro paní Irenu opravdu omezující i ve smyslu dojíždění a vídání se s přítelem. Oba partneři bydlí v různých městech daleko od sebe a problém dojíždění, právě kvůli stárnutí partnerů, začíná být markantnější. Paní Irena navíc pocítuje, že partnerovi přestává fyzicky stačit, což se zdá být pro participantku značně frustrující. Sama popisuje situace, kdy si přála, aby i její partner začal už konečně pocítovat stárnutí tak jako ona. Podobně jako paní Irena tak i paní Zuzana uvádí, že velký zlom nastal až po 70tce. Do tohoto věku ještě nebyly změny tak razantní, jakmile však odbyla hranice 70 let, participantky pocítují, jako by na ně stárnutí opravdu dopadlo. Stárí se však může projevat na vztahu i ze strany partnera – partneři paní Aleny a paní Zuzany mají značné problémy se zrakem, které také určitým způsobem omezují partnerský život. Paní Alena se svým partnerem společný čas tráví primárně povídáním a vyprávěním si, vzpomínáním na život, společným luštěním křížovek a debatováním, paní Alena svému partnerovi také často předčítá apod.

Více společenské a kulturní akce jako například návštěva divadla či kina již ovšem nepřipadají v úvahu, právě kvůli partnerově kondici.

Značný rozdíl výpovědí participantů je zapříčiněn také jejich věkem. Zatímco panu Patrikovi je „pouze“ 67 let a je tedy „čerstvým seniorem“, paní Aleně a jejímu partnerovi je již přes 80 let. Není tedy divu, že podoby partnerských aktivit a společně tráveného času se diametrálně liší. Domnívám se, že konkrétně na proces stárnutí u pana Patrika má také velký vliv to, že participantova partnerka je o 10 let mladší. Pan Patrik se tedy snaží udržet ve formě a vyrovnat se tak partnerce:

„Jako to já se pořád udržuji v kondici, protože ta přítelkyně je o 10 let mladší žejjo a pořád si myslí že na mě nemá, ale to já si nemyslím, protože, to že já jsem schopnej ráno vyjet a mnohonásobně větší zátěž mít, tak si to neplánuju, že bych to takhle dělal, ale zas si říkám, hele těch 10 let je tam taky znát a taky chce abychom se milovali bůhví jak dlouho, žejjo (smích)“ (Patrik)

„Ták, já už nemám tu prožnost, né jasně, už to není, ale pořád ještě, každý ráno je potřeba cvičit a takový to a jíst to, co vás nějakým způsobem dožene, ikdyž jsem si to nikdy nemyslel, takový ty doplňky stravy, ale stejně to jím. Ale pak se musíte furt hejbat no...“ (Patrik)

Proces stárnutí se tedy jednoznačně projevuje v partnerství každého z participantů, jeho vnímání je však velmi subjektivní a odráží předchozí zkušenosti a životní styl participantů. Společně strávený čas začíná nabírat jiného charakteru a z rozhovorů vyplývalo, že si partneři ve vztahu začínají více vážit maličkostí a společně strávených chvil.

7.5. Forma partnerství

Jednotlivé rozhovory s participanty se zásadně lišili v důležitosti, kterou daný participant přikládal zvolené formě partnerského soužití. Někteří hovořili o zvolené formě partnerství pouze okrajově a popisně a dále se tímto tématem nezabývali. Jiní naopak popsali soužití s partnerem velmi detailně. Tento fakt záležel primárně na tom, jakou míru důležitosti participant tomuto tématu přikládali a na tom, do jaké míry konkrétní forma partnerství ovlivňuje vztah mezi partnery. V momentálním stádiu žijí všichni partneři v odděleném soužití. Nikdo se tedy nerozhodl uzavřít pozdní manželství či se s partnerem na stálo sestěhovat. Přestože všichni participanty tedy zvolili LAT vztah („living apart together“, viz.

kapitola o Formách partnerství v seniorském věku), důvody pro toto rozhodnutí se mohly lišit. Důležité je také zohlednit to, v kolika letech participanti do nového partnerství vstupovali. Paní Zuzana navázala vztah ve věku 69 let a paní Alena dokonce až v 73 letech. Obě participantky tak braly zachování si svých oddělených domácností jako samozřejmost, se kterou do partnerství vstupovaly. Obě participantky se navíc podobají v tom, že dlouhou řadu let žily bez partnera samy a na svou nezávislost si tedy poměrně zvykly. Paní Zuzana sice po rozvodu s bývalým manželem (kolem věku 36 let) ještě pár příležitostných partnerů měla, první vážně manželství však navázala až nyní v důchodu. Oproti tomu paní Alena není rozvedená nýbrž ovdověla v brzkém 30 let, po smrti manžela však žádné nové partnery nevyhledávala a ani nepřijímala. Obě participantky tedy vstoupili do vážnějšího vztahu až v pozdním stáří. Paní Alena uvádí, že jim oddělené domácnosti s partnerem oběma vyhovují, mají pevně stanovené dny, kdy se vídají a kdy ne a o společném soužití do budoucna nikdy nehovořili.

„Nebydlíme spolu, každý jsme na svém, ale pravidelně každou středu a neděli, někdy i v průběhu týdne se setkáváme, třeba když mi něco donese, ale teda každou sobotu neděli. Ze soboty na neděli u mě i zůstává, tohle je jako pravidlo. On má byt a já taky a to jsme ani neuvažovali abychom se k sobě nastěhovali. Nikdy jsme se o tom nějak nebavili, ani já jsem mu nic neříkala ani on mně, takhle je to dobré. Vyhovuje nám to tak, velmi.“ (Alena)

Pro paní Zuzanu je svoboda velmi důležitá a před vstupem do nového partnerství váhala, zdali je na vážný vztah připravená. Hlavním dilematem paní Zuzany byl právě souboj lásky versus svobody. Oddělené domácnosti a pevně stanovené dny, stejně jako u paní Aleny, kdy se s partnerem vídají a kdy ne, se tedy staly ideálním kompromisem pro participantčinu situaci. LAT partnerství a to, že se s partnerem nikdy nesešestěhují dokonce položila jako základní podmínku vstupu do nového vztahu, na kterou její přítel přistoupil, přestože by se radši sestěhoval. Pro paní Zuzanu má však tato forma vztahu mnoho výhod:

„...člověk nemusí nikoho obskakovat, vařit, prát, nic. Je to ta svoboda no, já teda moc nevařím, ale jsem taková, že když dostanu na něco chuť tak si na to jídlo prostě zajdu, zatímco přítel má rád ty přesné doby kdy se jí a tak. Takže za mě to výhody má, je to pořád jak takový to na začátku když se randí a ne úplně vztah.“ (Zuzana)

Oblíbenost LAT vztahu ve spojitosti s „randěním“ uvádí i paní Alena. Výhodné se jí na této formě soužití zdá také to, že mají s partnerem každý svůj klid a nikdo se nemusí nijak omezovat.

„Já nevím, už roky jsem byla zvyknutá na klid, i on, tak se nám to žádá takhle no. Nevím jak to jinak říct, je to tak lepší. Já myslím, že kdybychom byli spolu, v některých názorových věcech jsme úplně jiný, takže bysme si třeba i vadili no.“ (Alena)

Oddělené soužití vyhovuje taktéž panu Mirkovi. S dojížděním za partnerkou nemá problém i přesto, že jsou jejich domovy opravdu vzdálené a vzhledem k jeho dobrodružné povaze a spontaneitě je sbalený vždy za chvíli. Udržení si svých domácností má pro participanta důležitý význam vzhledem k jeho potřebě po částečné svobodě. Právě o tu se bojí, že by mohl možným sestěhováním se přijít, přestože je s přítelkyní nadmíru spokojený a v partnerství šťastný. Oddělenými domácnostmi se také mohou partneři vyhýbat možným konfliktům a potyčkám, které by mohly právě kvůli sestěhování se nastávat. Pan Mirek stejně jako paní Alena dále říká, že mají oba partneři své zvyky a návyky, které jsou mnoho let zažitě. V tomto pozdním věku se participantům již nechce svůj životní styl a způsob, jakým udržují domácnosti měnit, právě proto shledávají oddělené soužití jako optimální. Na rozdíl od paní Zuzany a Aleny však nemá pan Mirek výhradní problém s tím, kdyby se s partnerkou v budoucnu sestěhovali. Nijak se sloučení domácností nebrání, zdá se však, že jednoznačně nemá za potřebí ho iniciovat. Podobný názor sdílí i paní Irena. Pro ni je sice dojíždění za přítelem z hlediska zdravotních problémů náročnější, své vlastní domácnosti se však vzdávat nechce. Při otázce na formu partnerského soužití a potažmo vidině do budoucna uvedla, že také přemýšlela nad péčí o partnera, do které se příliš nehrne.

„No spíš jsem přemýšlela, že on kdyby byl špatnej a někdo by ho měl dochovávat, to mi v hlavě samozřejmě proběhlo. Má za sebou taky takovou etapu, která trošku nás vyděsila všechny a musím říct, že úplně se mi do toho nechtělo. Kdyžbych si sáhla úplně do svědomí, tak jsem si říkala, no ani mámu jsem takhle nedochovala, šla potom do domova pro seniory, jo a najednou jsem si říkala, no a to tam je ještě fakt, že jsem tam tehdy pracovala, teď už nepracuju, byl by to jako rozdíl no.“ (Irena)

Na rozdíl od všech participantů vidí pan Patrik na odděleném soužití více nevýhod nežli výhod. Přestože momentálně s partnerkou udržují oddělené domácnosti, do budoucna

(až odejde do důchodu) by se jednoznačně chtěl sestěhovat a žít společně pouze v jedné domácnosti.

„Takovýto způsob prostě nechci praktikovat, spíš jsem na to být spolu a samozřejmě i takovýto, tajdle je máma, tajdle je dcera, vnoučata, prostě jako pro mě není tím cílem mít voddělený domácnosti mít a občas se navštívit, to to prostě ne. Kvůli tomu bych to ani nedělal, já mám radši když jsou spolu, já jsem teda nikdy nechápal ani oddělený ložnice, třeba žejo.“ (Patrik)

Budoucí představy vztahu pana Patrika mohou však opět souviset s nižším věkem participanta a navíc s tím, že je partnerka podstatně mladší. Pan Patrik je navíc dvakrát rozvedený a vždy počítal s tím, že nechce být ve stáří sám. Preference jedné domácnosti může být tedy pravděpodobně způsobena vlivem všech těchto faktorů působících dohromady.

Všichni participanté pro své partnerství navázané ve stáří zvolili variantu odděleného soužití, a až na pana Patrika v této formě partnerství chtějí i v budoucnosti setrvávat. Na LAT vztazích spatřovali participanté primárně pozitiva, domnívám se však, že je tomu tak i díky tomu, že jsou všichni participanté ekonomicky nezávislí a finančně zaopatření – každý z nich si tak může dovolit žít svou vlastní domácnost bez závislosti na partnerovi.

8. DISKUZE

8.1. Porovnání výsledků s výzkumy uvedenými v teoretické části

Ve své práci cituji několik výzkumů z oblasti partnerských vztahů, navazování partnerství a partnerské spokojenosti, se kterými nyní porovnám výsledky, ke kterým jsem ve svém výzkumu dospěla. Jedná se o studie z různých kulturních prostředí, což může být jedno z příčin některých odlišností. Liší se od sebe také výzkumné designy jednotlivých šetření, mnoho dosavadních studií v oblasti partnerských vztahů jsou navíc zaměřena na desítky let trávající manželství a partnerské páry, žijící spolu mnoho let, čímž lze také vysvětlit některé rozdíly ve zjištěních.

Má hlavní výzkumná otázka byla zaměřena na prožívání nově navázaného partnerského vztahu u českých seniorů. Nejprve jsem se věnovala hlavním důvodům vstupu a samotnému vzniku nového partnerství. Výzkum Škařupové a kol. (2018), který se touto problematikou zabývá kvalitativně, upozorňuje na zdrženlivost vůči závazkům v pozdním

věku. Z výsledků bylo patrné, že během života nashromážděné zkušenosti z předchozích partnerských vztahů nebo zkušenosti s dlouholetou samotou (po rozvodu, odloučení či úmrtí partnera) činily konkrétní participanty výzkumu mnohem kritičtější vůči dalším potenciálním partnerům. Carstensenová (1992) ve své teorii socio-emocionální selektivity tvrdí, že s postupným zmenšováním se časových horizontů investuje jedinec více zdrojů do emocionálně smysluplných cílů a činností, reakcí může tedy být i touha nalezení nového partnera. Participanti mého výzkumu spadají do obou skupin. Oba mužští participanti uvedli, že jim od navázání nového vztahu po rozvodu nic nebránilo, dvě ženské participantky však dodávají, že ač se pro vztah nakonec rozhodly, zpočátku se jim nová partnerství navázat nechtěla, podobně jak píše například Vágnerová (2007). Zdrženlivost vůči závazkům, které z partnerství mohou vyplývat, se promítala i do preferovaných forem odděleného soužití (De Jong Gierveld, 2002; Levin, Trost, 1999), o čem budu níže ještě hovořit. S navázáním nového partnerství ve stáří tomu však nebylo tak, jak uvádí např. Seifert a kol. (1997), tedy že by muži stáli o závazek více, primárně kvůli partnerkou poskytované péči. Jeden z mužských participantů sice uvedl, že si velmi vážil partnerky péče, když byl kvůli zranění upoután na lůžku, jinak se však popisuje jako velmi nezávislý a soběstačný. Přestože některým participantkám mého výzkumu nezávislost vyloženě vyhovovala nebo si na život bez partnera již zvykly, na závěr všechny dodávají, že necítit se sám a mít někoho po svém boku je přeci jen lepší. Hlavními důvody vstupu do nového partnerství byly tedy osamělost/zmírnění sociální izolace a pocit, že k někomu patříte, což uvádí ve svém výzkumu i De Jong Gierveldová (2002) a v literatuře Vágnerová (2007) a Říčan (2004).

Na mou druhou výzkumnou otázku zkoumající pilíře partnerské spokojenosti v těchto nových partnerství, se výpovědi participantů shodovaly s výsledky studií Benokraitisové (2012), Rosen-Grandona a kol. (2004) a v některých aspektech i se studií Sporakovského a Hughstona (1978). Mezi nejčastější a nejopakovanější pilíře patřila vzájemná důvěra, tolerance, opora, vzájemné porozumění a dobrá komunikace spojená s řešením konfliktů. Primárně participantky mého výzkumu zmiňovaly také lásku a projevy romantiky, jak je popisuje ve své studii Baruschová (2008). Především mladší participanti mého výzkumu však nepopisovali lásku pouze jako přátelskou a emocionální, jak to u partnerství ve stáří popisuje Vágnerová (2007) nebo DeLamater a Moorman (2007), ale jako intimní a vášnivou (Hatfield, Rapson, 1993). Prokázalo se tedy, že vzájemná intimita a sexualita je významná i ve stáří, jak to popisuje např. Říčan (2014). Výpovědi participantů ve spojitosti pilířů spokojenosti v jejich partnerství jsou také konzistentní s výsledky kvalitativně zaměřených

dipломových prací Zuzany Kalousové (2017) a Vandy Sedlákové (2016), které se zabývaly stejným tématem

V jednotlivých rozhovorech se častokrát objevovalo téma formy soužití partnerů a toho, jak se daná forma odráží na fungování celého partnerství. Na toto téma jsem soustředila svou třetí výzkumnou otázku. Výsledky mého výzkumu ukazují, že všichni participanti zvolili pro své nové partnerství typ LAT vztahu, žijí tedy s partnerem v oddělených domácnostech a buďto se pouze navštěvují nebo v jedné domácnosti několik dnů v týdnu přespávají. Oddělené soužití je pro většinu účastníků mého výzkumu z mnoha důvodů nejpřitažlivější variantou, jak potvrzují i výsledky studií De Jong Gierveldové (2002), Levinové a Trosta (1999), Škařupové a kol. (2018) a jiných. Jeden participant však uvedl, že partnerství pro něj představuje vztah, kdy oba partneři žijí v jedné domácnosti a nikoliv odděleně. V budoucnosti se tedy plánuje s partnerkou sestěhovat. Tento fakt je v souladu se zjištěním De Jong Gierveldové (2002), která ve výsledcích své studie uvádí, že si muži společnou domácnost přejí častěji nežli ženy. Někteří participanti nacházejí v odděleném soužití alternativu k tradičnímu manželství, stejně jak uvádí ve svém výzkumu Karlsson a Borell (2002). Výše uvedené studie se také shodují na faktu, že se starší ženy obávají návratu pečovatelských povinností, které by jim společné soužití s partnerem přineslo. Tento faktor sice participantky mého výzkumu zmiňují, na rozdíl od studií ho však neuvádějí za hlavní důvod zvolení LAT varianty vztahu. Spíše preferují částečné zachování své nezávislosti – skloubení intimního sdílení a autonomie, jak blíže popisují ve svém výzkumu Levinová a Trost (1999). Participanti také přikládají důležitost faktu, že je díky oddělenému soužití jejich partnerství harmoničtější, a s partnerem/partnerkou se díky odloučeným dnům tolik nehádají a každý si může ve své domácnosti zachovat své návyky, které se již vzhledem k vyššímu věku nechce přeučovat. Všechna tato zjištění jsou v souladu s výsledky výzkumu De Jong Gierveldové (2002). Neposlední výhodou odděleného soužití, kterou ve svém výzkumu uvádí i Levinová a Trost (1999) bylo, že se partneři nemusí rozhodovat a domlouvat, který z nich opustí svou domácnost a odstěhuje se.

8.2. Limity a rizika práce

Jakožto hlavní limity své práce shledávám tři faktory. Jedná se za prvé o časovou náročnost, kterou samotné vedení rozhovorů, ale primárně i následovně analyzování získaných dat jednoznačně vyžadovalo. Věřím, že kombinace designu narativního a polostrukturovaného rozhovoru byla pro mou práci nejvhodnější, ze samotné podstaty narace však vyplývá, že se jednalo o rozhovory spíše delšího rozsahu. Jednoznačně se také

jedná o velmi citlivé a intimní téma a jsem si plně vědoma toho, že ne všem musí být všechny otázky příjemné či snadné na zodpovězení. Faktem navíc je, že je mi „jen“ dvacet jedna let a ať již pouhý velký věkový rozdíl, tak rozhodně i předpokládaný nedostatek zkušeností, mohl seniory vést k neochotě či averzi na některé otázky odpovídat. S tímto limitem jsem obeznámena a dopředu jsem s ním počítala, mohu však s radostí říci, že k podobným problémům docházelo jen opravdu minimálně a ve většině případů byly rozhovory opravdu příjemné a účastníci neměli problém se mi svěřit.

Jako třetí, svá rizika rozhodně přinášela i pandemická situace. Přeci jen byli mým výběrovým vzorkem právě čeští senioři, tedy covidem nejvíce ohrožená skupina lidí. Obávala jsem se tedy, že budou účastníci spíše preferovat pro vedení rozhovoru částečně omezující online prostředí. Rozhovory jsem tedy optimálně zamýšlela nejlépe vést s účastníky v prostředí, kde se budou cítit komfortně, ať už se bude jednat o jejich domov nebo nějakou „neutrální půdu“, například kavárnu či restauraci. Všichni účastníci byli velmi ochotní a žádné speciální hygienické ochranné pomůcky (rouška/ respirátor) v průběhu rozhovoru ani nevyžadovali, což bylo jednoznačným plus.

Ráda bych zde uvedla, že jsem si vědoma i dalších limitů, které mohly ovlivnit výsledky a kvalitu této práce. Jelikož se jedná o mou první zkušenost s výzkumem, mohla se tato skutečnost odrazit právě na kvalitě práce. Přestože jsem zaujímala pozici výzkumníka, měla jsem například v průběhu prvního rozhovoru velkou tendenci do vyprávění účastníka zasahovat, témata o kterých hovořil doplňovat, často jsem také tendovala k sugesci apod. Postupně jsem však v některých oblastech pozorovala zlepšení a například již u druhého rozhovoru (který již nesloužil jako pilotní a do práce jsem jej zahrнула) jsem byla schopna lépe reagovat na účastníka a doptávat se na otázky, které se během rozhovoru vynořily. V průběhu sepsání výsledné analýzy dat a vytváření diskuze jsem si také uvědomila a všimla jistých nedostatků práce – jednotlivých částí, které by bylo vhodné více obohatit o další (např. i názorově odlišné) teorie a výzkumy, nebo se více do hloubky věnovat konkrétní zkoumané problematice. Jak jsem však avizovala výše, jedná se o můj první vědecký výzkum, a věřím, že mi i tyto nedostatky přinesly mnohá ponaučení a zkušenosti do dalšího vědeckého bádání.

ZÁVĚR

Tato práce přinesla náhled na problematiku nově navázaných partnerství u českých seniorů. Hlavní cíle mé práce se tedy podařilo naplnit. Jednalo se o kvalitativní studii zabývající se subjektivní zkušeností konkrétních seniorů, kteří vyprávěli příběh svého nového partnerství. Výsledky výzkumu poukazují na skutečnost, že ačkoliv se nejedná o dlouhotrvající mnohaletá manželství, ve kterých by se partneři důkladně znali, jsou senioři ve svých vztazích velmi šťastni a spokojeni. Hlavními důvody navázání nového partnerství i v pozdním věku byla pro všechny participanty osamělost. V ohledu vstupu do nového vztahu se zde však projevily rozdíly mezi muži a ženami – zatímco oba participanti explicitně uvedli, že je před vstupem do nového partnerství nic nedrželo, participantky, které byly zvyklé na mnohaletou samotu a nezávislost musely čelit dilematům svobody versus vážného vztahu, nebo se zamýšlely, zdali má ještě vůbec cenu do nového vztahu vstupovat. Všichni participanti přesto uvedli, že se jedná o jejich dosavadně nejlepší partnerství, které zcela předčilo veškerá očekávání. Svou spokojenost v partnerství nejčastěji připisovali důvěře, kterou mezi sebou s partnerem chovají, dále vzájemnému porozumění a otevřenosti, dobré komunikaci a klidnému řešení problémů. Přestože se jedná o partnerství navázaná po 60tce, důležitým faktorem spokojenosti nebyla pouze emoční blízkost ale u některých participantů i sexualita. Intimita emoční i fyzická spojená s projevy vzájemného fyzického zájmu a náklonosti je pro participanty stále velmi důležitá. Participanti dále zmiňovali romantiku a to, jak se v jejich partnerstvích projevuje. Z výsledků analýzy rozhovorů bylo patrné, že intimita a romantické projevy lásky participanty utvrzují v partnerově lásce. Ve své práci jsem se zabývala i formami partnerského soužití v těchto nových partnerství. Všichni participanti uvedli, že momentálně udržují s partnerem oddělené domácnosti, tedy formu LAT vztahu. Většině participantů tato forma soužití „spolu, ale odděleně“ vyhovuje, liší se zde však vize budoucího fungování vztahu. Nejmladší participant (67 let) uvádí, že pro něj opravdové partnerství znamená žít společně v jedné domácnosti a jakmile bude možné jeho vztah vzhledem k vnějším faktorům legitimizovat, s partnerkou má v plánu se sestěhovat. Ostatním participantům systém oddělených domácností vyhovuje a některé účastnice výzkumu ho dokonce považují za podmínku fungování vztahu.

Tato práce by mohla dále být přínosná jako základ pro výzkum, který by rozšiřoval poznatky o nově navázaných partnerství u českých seniorů. Blíže by mohly být prozkoumány například hlavní důvody vstupu do nových partnerství a to, s čím se senioři před vznikem vztahu mohou potýkat. Jak se předešlé zkušenosti z partnerství propisují do

nových vztahů nebo jak mohly ovlivnit samotný vstup do partnerství. Jednoznačně by bylo přínosné se blíže zaměřit také na to, čemu připisují senioři v těchto nových vztazích největší váhu a jak se proměnily hlavní pilíře spokojenosti v tomto vztahu oproti předešlým manželstvím či partnerstvím.

Na závěr bych ráda dodala, že jednotlivá partnerství a zkušenosti participantů byly opravdu jedinečné. Kvůli tomu, že se jednalo o nová partnerství vznikající až v pozdním věku, velmi se do nich promítaly nasbírané zkušenosti jedince za celý život, které participanté popisovali. Přestože se nejednalo o oblast zkoumání nejbližší mým zájmům, jsem ráda, že jsem měla možnost se blíže ponořit do problematiky tématu partnerských vztahů a vyslechnout jednotlivé příběhy participantů.

POUŽITÁ LITERATURA

Bachand, L. L., Caron, S. L. (2001). Ties that bind: A qualitative study of happy long-term marriages. *Contemporary Family Therapy*, 23(1), 105-121.

Baltes, P. B. (1997). *On the incomplete architecture of human ontogeny: Selection, optimization, and compensation as foundation of developmental theory*. *American Psychologist*, 52(4), 366–380.

Barusch, A. S. (2008). *Love stories of later life: A narrative approach to understanding romance*. Oxford University Press.

Benokraitis, N. V. (2012). *Marriages & Families: Changes, Choices, and Consultants*. Prentice Hall.

Carstensen, L. L. (1992). Social and emotional patterns in adulthood: Support for socioemotional selectivity theory. *Psychology and Aging*, 7, 331-338.

Carstensen, L. L., Isaacowitz, D. M., & Charles, S. T. (1999). Taking time seriously: A theory of socioemotional selectivity. *American Psychologist*, 54(3), 165-181.

Chapman, G. D. (2016). *Pět jazyků lásky: naučte se hovořit jazykem lásky toho druhého*. Praha: Návrat domů.

DeLamater, J., Moorman, S. M. (2007). Sexual behavior in later life. *Journal of Aging and Health*, 19(6), 921-945.

De Jong Gierveld, J. (2004). Remarriage, unmarried cohabitation, living apart together: Partner relationships following bereavement or divorce. *Journal of marriage and family*, 66(1), 236-243.

DeVito, J. A. (2008). *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada

Erikson, E.H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.

Gierveld, J. D. J. (2002). The dilemma of repartnering: Considerations of older men and women entering new intimate relationships in later life. *Ageing International*, 27(4), 61-78.

- Hamilton, S. (1999). *Psychologie stárnutí*. Praha: Portál.
- Hamplová, D. (2012). Manželství a nesezdané soužití po padesátce. *Naše společnost*, 10(1), 3–8.
- Haskey, J. (2005). Living arrangements in contemporary Britain: Having a partner who usually lives elsewhere and Living Apart Together (LAT). *POPULATION TRENDS-LONDON-*, 122, 35-45.
- Hasmanová Marhánková, J. (2012). „Ovdovění a partnerské vztahy žen ve stáří.“ In Jaroslava Hasmanová Marhánková, Martin Kreidl (eds.). *Proměny partnerství. Životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Haškovcová, H. (2010). *Fenomén stáří*. Praha: Havlíček Brain Team.
- Hartl, P., Hartlová, H. (2004). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hatfield, E., Rapson, R. L. (1993). *Love, sex, and intimacy: Their psychology, biology, and history*. HarperCollins College Publishers.
- Karlsson, S. G., & Borell, K. (2002). Intimacy and autonomy, gender and ageing: Living apart together. *Ageing International*, 27(4), 11-26.
- Lazarus, R.S. (2006). *Coping with aging*. New York: Oxford University Press.
- Levin, I., & Trost, J. (1999). Living apart together. *Community, work & family*, 2(3), 279-294.
- Levin, I. 2004. „Living Apart Together: A New Family Form.“ *Current Sociology* 52 (2): 223-240.
- Milan, A., & Peters, A. (2003). Couples living apart. *Canadian social trends*, 69(Summer), 2-6.
- Nakonečný, M. (2009). *Sociální psychologie (Vyd. 2., rozš. a přeprac)*. Praha: Academia.
- Ondrušová, J. (2011). *Stáří a smysl života*. 1.. vyd. Praha: Karolinum.

- Sak, P., & Kolesárová, K. (2012). *Sociologie stáří a seniorů*. Grada Publishing as.
- Seifert, K. L., Hoffnung, R. J., Hoffnung, M. (1997): *Lifespan development*. Houghton Mifflin Comp., New York, Boston.
- Sporakovski, M. J., & Hughston, G. A. (1978). Prescriptions for Happy Mariage: Adjustments and Satisfactions of Couples Married for 50 or More Years. *Family Coordinator*, 27(4), 321–327
- Šedřová, K., Švaříček, R. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- Ševčíková, A., Lichá, J., a Škařupová, K. (2018). Navazování vážného vztahu v pozdním věku: představy a obavy. *Československá psychologie*. Praha: Academia, roč. 62, č. 5, s. 513-525.
- Šiklová, J. (2003). *Deník staré paní*. Praha: Kalich
- Rosen-Grandon, J. R., Myers, J. E., & Hattie, J. A. (2004). The Relationship Between Marital Characteristics, Marital Interaction Processes, and Marital Satisfaction. *Journal Of Counseling & Development*, 82(1), 58-68.
- Říčan, P. (2004). *Cesta životem, Přepřacované vydání*. Praha: Portál.
- Říčan, P. (2014). *Cesta životem*. 3. vyd. Praha: Portál.
- Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Portál.
- Vágnerova, M. (2007). *Vývojová psychologie II: Dospělost a stáří*. Developmental psychology II–adulthood and old age. Praha: Karolinum.
- Vidovičová, L. (2008). *Stárnutí, věk a diskriminace-nové souvislosti*. Masarykova univerzita.
- Vinick, B. H. (1977). *Remarriage in old age*. Boston University Graduate School.

Vohlídalová, M., Maříková, H., Dudová, R., Uhde, Z., Křížková, A., & Formánková, L. (2014). *Vlastní cestou?: životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. H. Hašková (Ed.). Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici se Sociologickým ústavem AV ČR.

Vybíral, Z. (2009). *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál.

POUŽITÉ INTERNETOVÉ ZDROJE

https://cuni.cz/UK-6450-version1-znak_uk_cerna_barva.jpg

Kalousová, Z. (2017). *Spokojenost v partnerských vztazích*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra psychologie. Vedoucí práce Štětovská, Iva. Digitální repozitář UK. <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/86628>

Sedláková, V. (2016). *Pilíře dlouhodobého vztahu očima seniorů*. Diplomová práce. Pražská vysoká škola psychosociálních studií, s.r.o. Vedoucí práce Dubovská, Eva. http://www.pvsps.cz/data/2016/12/09/15/sedlakova_vanda.pdf

Šlamberová (Eds.), Stárnutí 2018: Sborník příspěvků ze 4. Gerontologické mezioborové konference (pp. 72-79). Praha: Univerzita Karlova, 3. lékařská fakulta. Dostupné z http://www.konferencestarnuti.cz/-files/Starnuti_2018_sbornik.pdf

Řiháček, T., Čermák, I., Hytych, R. & kol. (2013). Kvalitativní analýza textů: Čtyři přístupy. Brno: Masarykova Univerzita [verze pro čtení]. Dostupné z <http://www.opvk.fss.muni.cz/ikapsy/uploads/Kvalitativni-analyza-textu.pdf>